

OCJENE I PRIKAZI

A. I. Zahidi, *Müasir äräb dilindä türk mänšäli sözlär*. Azärbajġan SSR Elmlär Akademija-sı, Bakı, 1977, 147 str. (na azerbajdžanskom jeziku)

Premda još uvijek nije publikovan integralni etimološki rječnik osmansko-turskog jezika, njegov leksički nivo odavno je predmet interesa brojnih turkologa. Ova se konstatacija posebice odnosi na riječi arapskog i perzijskog porijekla, tj. na onaj leksički fond koji je, po mišljenju J. Németha, u osmanskom fungirao kao zasebni, paralelni segment jezika na svim njegovim nivoima.¹ Nasuprot tome, broj naučnih priloga koji se bave riječima turskog porijekla u arapskom i perzijskom jeziku neuporedivo je manji; ako se, pak, ograničimo na arapski jezik, on je, koliko mi možemo prosuditi, gotovo zanemarljiv. Izuzevši knjigu koju ovom prilikom želimo predstaviti, u posljednjih nekoliko godina pojavili su se radovi E. Prokoscha i T. Halasi Kuna o osmanizmima u arapskom jeziku Egipta, Sudana i u savremenim si-rijskim dijalektima.² Posebno interesantan aspekt ovoga problema obrađuju S. Vočke i W. Waldner u radu o rječničkom fondu arapskog jezika u Anadoliji.³

Knjiga A. I. Zahidija *Müasir äräb dilindä türk mänšäli sözlär* (Riječi turskog porijekla u savremenom arapskom jeziku) sastoji se od tri veće cjeline: 1. O historijskim vezama Arapa i Turaka (str. 13–34); 2. (I) Lingvistički tretman riječi stranog porijekla

(str. 35–53) i (II) Fonetske promjene u preuzetim riječima turskog porijekla (str. 53–90); 3. Rječnik turskih riječi u savremenom arapskom jeziku (str. 91–139). U uvodu (Kiriš, str. 3–8) autor ističe da ne postoji odgovarajuća studija o turskim riječima u arapskom jeziku (u pitanju je, naravno, period do 1977. godine), te da je, upravo zbog toga, u svojoj knjizi nastojao podrobnije obraditi sljedeće, za ovu problematiku relevantne, momente: a) historijske veze Arapa i Turaka, b) pitanje iz kojih turskih jezika vode porijeklo preuzete riječi, c) pitanje njihove fonetsko-fonološke adaptacije i grafije u arapskom jeziku. Za izradu ove studije korišten je korpus koji sačinjavaju raznovrsni tekstovi: naučna i književna djela, novine, tjednici, rječnici i drugo.

Po mišljenju A. I. Zahidija, bilo je više prelomnih momenata koji su uslovlili tijesne kulturno-civilizacijske i jezičke kontakte Arapa i Turaka. Na prvom mjestu su pojava islama, arapska osvajanja prostorâ na kojima su živjeli turski narodi (Azerbajdžan i Centralna Azija) i njihova islamizacija. Tu spada i inkorporiranje turskih odreda u arapsku vojsku i tjelesnu gardu arapskih halifa (str. 19, 38). Drugi značajan period otpočinje prevlašću Turaka, odnosno stvaranjem turskih država (Veliki Seldžuci, Anadoljski Seldžuci i Osmanlije), a nastavlja se osvajanjem Sirije i Egipta u vrijeme Selima I. Utjecaji turskog (osmanskog) jezika na arapski jezik kulminiraju u vrijeme politike centralizacije

1. J. Németh: Zur Kenntnis der Mischsprachen (das doppelte Sprachsystem des Osmanisch). *Acta Linguistica Hungarica* III. 1–2. Budapest, 1953, str. 153–199;
2. E. Prokosch: Osmanisches Wortgut im Ägyptisch-Arabischen. *Islamkundliche Untersuchungen* 78, Berlin, 1983, 141 str.; Isti autor: Osmanisches Wortgut im Sudan-Arabischen. *Islamkundliche Unter-*

suchungen 89, Berlin, 1983, 75 str.

T. Halasi-Kun: The Ottoman elements in the Syrian dialects. *Archivum Ottomanicum* (den Hag) 7. 1982 (1983), str. 117–267.

3. S. Vočke – W. Waldner: Der Wortschatz des anatolischen Arabisch. Erlangen, 1982, LXIV + 471 str.

državnog aparata za vladavine sultana Mahmuda II (1808–1839). Pozivajući se na naučnike koji su se bavili ovom problematikom, A. I. Zahidi ističe da je broj turskih riječi u arapskom jeziku u 18. i 19. stoljeću bio doista velik, o čemu svjedoče i, primjerice, bejrutske novine *Ḥadīqat al-Ahbār*, koji su izlazile sredinom 19. stoljeća. Isto tako, u Siriji i Egiptu moguće je i danas čuti psovke i basfemične izraze turskog porijekla (str. 39). Po prirodi stvari, broj turskih riječi danas je veći u zemljama u kojima žive Turci, npr. u Iraku. Ova konstatacija naročito vrijedi za govorni jezik (str. 46–47).

U poglavlju o vrstama preuzetih riječi, autor studije naglašava da su na prvom mjestu imenice (ratna terminologija, državna uprava i administracija, trgovina, životne realije i dr.), dok su pridjevi (npr. *sāğ* – sag, *bāš* – baš), brojevi (npr. *al-tekk* – tek, *tuğğuz* – tokuz/dokuz, *beš* – beš) i prilozi (npr. *šindi/šimdi* – šimdi, *jawaš* – yavaš *bašga* – baška) dosta rijetki. Interesantno je napomenuti da u arapskom jeziku postoji stanovit broj glagola, denominalnih i deverbalnih, u čijoj su osnovi riječi turskog porijekla, npr. *tabawwağa* »ključati«, od tur. buğu »vodena para«; *jağğama* »(o)pljačkati«, od yağma(k); *başama* »udariti pečat«, od basma(k); *gâraşa* »miješati se«, od karişma(k) i dr. (str. 47–50). Kad su u pitanju modusi preuzimanja ovih riječi, Zahidi konstatira da se može govoriti o dva osnovna puta kojima su one ulazile u književni arapski jezik, a to su: a) govorni ili tzv. kolokvijalni arapski jezik, b) književni (osmanski) jezik. Drugi način je, po mišljenju autora ove studije, bio znatno češći.

Kao što je to slučaj i sa srpskohrvatskim jezikom, i u arapski jezik su prešli sufiksi *-siz*, *-ği* (tur. *-ci/-çi*) i *lik*. Međutim, primjeri koje A. I. Zahidi navodi pokazuju da se spomenuti sufiksi susreću kao *organski dio deriviranih turskih leksema*, što ostavlja otvoreno pitanje njihove stvarne produktivnosti u arapskom jeziku (str. 50–53). Napominjemo da je identičan slučaj i sa perzijskim prefiksima i sufiksima u osmanskom jeziku.

Budući da se radi o studiji lingvističke prirode, najviše pozornosti privlači poglavlje o fonetskim promjenama turskih riječi u

arapskom jeziku. U vezi sa tim, A. I. Zahidi turske konsonante dijeli u dvije velike grupe:

- a) one koji ne postoje u arapskom, a tu spadaju: Ç (prenosi se kao »ğ«, »ş«, »k« i »s«), P (kao »b«), perzijsko G ili *kef-i fârsi* (kao »k«, »ğ«), V (kao »w«, »f« i »b«) i diftong ŊĜ (kao »n + k«);
- b) konsonantske foneme koje imaju približne ili odgovarajuće ekvivalente u arapskom jeziku; za ove foneme autor konstatira da su prenošene izravno ili, pak, uz izvjesne modifikacije koje su posljedica njihovog prilagođavanja fonetsko-fonološkom sustavu arapskog jezika. Primjerice, turska fonema N prenosi se kao »n«, »l«, »m«, fonema M kao »m«, »n«, »b«, fonema L kao »l«, »n« itd. (str. 57–61, 67–68 i dalje).

Nama se čini da autor u ovome poglavlju svoje studije pravi izvjesne pogreške zanemarujući činjenicu da izučavanje riječi turskog porijekla (koje su u velikoj mjeri, kao što to i sâm konstatira, ulazile u arapski jezik posredstvom p i s a n e riječi) zahtijeva sasvim drugi metodološki pristup s obzirom na dva bitna momenta: 1. da su se oba jezika iako sa dijametralno oprečnim fonetsko-fonološkim sustavima, služila jednim te istim pismom, 2. da je bilježenje turskih vokala i konsonanata arapskim pismom u osmanskom jeziku bilo uslovljeno vokalsko-konsonantskom fizionomijom određene riječi. Ilustriramo to sljedećim primjerima: turska fonema T se, kako kaže A. I. Zahidi, prenosi u arapski jezik kao »t«, »t̤« i »d«. Premda bi se, recimo, moglo prihvatiti da se fonema T u određenoj fonetsko-fonološkoj konstelaciji ozvučuje u fonemu »d« u arapskom jeziku.⁴ Ostaje sasvim nejasno otkuda njen artikulacioni pomak ka emfatičnom »t̤« ako se ne uključi i dijahroni aspekt, tj. ukoliko se ne pokaže da je promjena T > »t̤« posljedica direktno preuzete *osmanske grafije* konkretne riječi. Naime, poznato je da su u osmanskom jeziku bilježeni i neki alfoni. Tako je alfon foneme T u riječima sa vokalima zadnjeg reda bilježen znakom za arapski emfatičnik »t̤« iako se, po prirodi stvari, izgovarao sasvim neutralno. Dakle, turske riječi *toz*, *tas* u arapskom se jeziku pišu kao *tûz*, *taş* isklju-

4. I u ovome slučaju se radi o utjecaju osmanske grafije; naime, u novijoj epohi turskog jezika (novoosmanski jezik) došlo je do obezvučenja nekih inicijalnih fonema,

koje su se u osmanskom obično bilježile u svojoj zvučnoj varijanti, npr.: *tepe* (osm. *depe*), *türlü* (osm. *dürlü*) i dr.

čivo zbog toga što su na isti način bilježene u osmanskome jeziku, iz kojega su i preuzete. Isti slučaj je i sa fonemom D (u ar. »d«, »t«, »t«) u riječi *doğru* (osm. *togrî*, ar. *tugrî*), fonemom S (u ar. »s«, »ş«) u riječi *sağ* (osm. *şağ*, ar. *şâğ*), fonemom K (u ar. »k«, »k«) u riječi *takîm* (osm. *takîm*, ar. *Takîm*) itd. U ostalim slučajevima (npr. Ş > »ş«, »s«, L > »l«, »n«, M > »m«, »n«, »b«, N > »n«, »l«, »m« itd.) doista se radi o fonetsko-fonološkim adaptacijama koje je lako objasniti i koje nisu osobene isključivo za arapski jezik (str. 60–71).

Identičan propust pravi A. I. Zahidi i kod nekih vokalskih fonema. Naime, i ovdje je osmanska grafija odigrala presudnu ulogu zbog toga što su arapski znaci za duge vokale (elif, waw, ya) u osmanskome služili za bilježenje kvantitativno i kvalitativno različitih fonema: *elifom* se bilježio vokal »a« i (rjeđe) vokal »e«, *wawom* labijalizirani vokali »o«, »u«, »ö«, »ü«, a pomoću *ya* vokali »i«, »î«. Upravo zbog toga se turski kratki vokali u arapski jezik često prenose kao dugi, npr: *bölük* > ar. *bulûk*, *subaşı* > ar. *sûbâşî*, *kavun* > ar. *qâwûn* itd. (str. 71–85). Ovdje se, dakle, ne može govoriti o transformaciji turskog kratkog vokala u dugi vokal (odnosno, o promjeni koja bi iz nekih razloga morala biti uslovljena fonološkim sustavom arapskog jezika), nego o presudnom utjecaju osmanske grafije na izgovor nekih turskih fonema u arapskom jeziku.

Potvrdu da je najveći broj riječi turskog porijekla ušao u arapski jezik posredstvom administrativnog i književnog osmanskog jezika nalazimo kod onih leksema koje su u matičnom jeziku pisane na specifičan način. Tako je, recimo, u riječi *çeri* fonema »e« češće bilježena pomoću *elifa*, zbog čega je Arapi pišu i izgovaraju kao *şâri* »vojska« (str. 84–85). Primjeri koje Zahidi navodi pokazuju

da se odstupanja i kolebanja u grafiji osmanskih riječi u arapskom jeziku susreću u sljedećim slučajevima:

- ukoliko je konkretna riječ i u osmanskome jeziku bilježena na više načina;
- ukoliko se radi o riječi koja je toliko ušla u arapski jezik da se ne osjeća stranom;
- ukoliko se radi o leksemi koja nije izravno iz osmanskog jezika preuzeta putem pisane riječi, nego je iz kolokvijalnog arapskog *naknadno* inkorporirana u arapski književni jezik.

Druga glava studije završava se opisom najčešćih fonetskih promjena: vokalske i konsonantske elizije, dodavanja vokalskih i konsonantskih fonema⁵, metateze i dr. (str. 85–90). Posljednju (III) glavu studije čini dosta opširan riječnik turskih riječi u savremenom arapskom jeziku, u kojem autor nastoji, uz navođenje većeg broja primjera, rezimirati najznačajnije rezultate svoga rada (str. 91–138).

Bez obzira na spomenute metodološke propuste, a tu prvenstveno mislimo na zanemarivanje dijahrone perspektive problema i činjenice da najveći broj turskih riječi u savremenom arapskom jeziku vodi porijeklo iz osmanskog jezika (A. I. Zahidi gotovo sve osmanizme analizira iz fonetsko-fonološkog aspekta savremenog azerbajdžanskog jezika), studija *Müasir ârâb dilindâ türk mânşâli sözlâr* predstavlja značajan doprinos izučavanju riječi turskog porijekla u arapskom jeziku. Napor koji je uloženo u prikupljanje grade, njeno klasificiranje i analizu iz svih relevantnih aspekata, počevši od historijskog i kulturno-civilizacijskog pa sve do filološkog, lingvističkog i sociolingvističkog aspekta, rezultirao je publiciranjem studije koja je i za turkologe i za arabiste podjednako korisna i zanimljivo naučno štivo.

E. Čaušević

5. Riječ je o vulgarnom poistovjećivanju nekih turskih riječi sa odgovarajućim arapskim paradigmama, dakle, o pojavi koja duboko zadire i u morfološki nivo jezika. Ilustrativan je primjer za to riječ *yenîçeri*; pošto se diftong NĠ prenosi u arapski

kao dvije foneme (n + k) a vokal »e« (bilježen elifom) kao dugo »a« (*çeri* + *şârî*), dodavanjem protetičkog *elifa* stvara se u arapskom jeziku oblik *'inkîşârî*, koji se vulgarnom analogijom poistovjećuje sa arapskim masdarom VII vrste.

Dr Teufik Muftić, *Arapsko pismo (razvoj, karakteristike, problematika)*. Izdavač: Ori-jentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1982., 295 str.

Orijentalni institut u Sarajevu izdavač je knjige našeg istaknutog orijentaliste dr Teufika Muftića pod naslovom »Arapsko pismo (razvoj, karakteristike, problematika)«. Kao što je poznato, dr. Muftić je, pored ostalog, i autor obimnog arapsko-srpskohrvatskog rječnika.

Knjiga »Arapsko pismo« je prvo opšir-nije djelo ove vrste kod nas. U njemu je prikazan razvoj arapskog pisma, njegove osnovne karakteristike i grafijska problematika. U vezi s načinom obrade, pretenzijama i prirodom ovog rada autor kaže:

»Sadržajno se rad oslonio na odabranu stručnu literaturu od koje autoru, na žalost, možda izvjesna i važnija djela nisu bila pristupačna. On inače ne pretenduje na neku istraživačku originalnost, naročito u pogledu osnovnih podataka i činjenica, ali je donekle bio samostalniji pri obradi izvjesnih pitanja, načinu njihova izlaganja, raspodjeli građe, donošenju određenih zaključaka, te u nastojanju da po mogućnosti dâ zaokruženu, cjelovitu sliku arapskog pisma u njenim osnovnim, najbitnijim obrisima.« (str. 12).

Prema klasifikaciji pisama, arapsko pismo spada u islamsku grupu zapadno-azijske sfere. To je konsonantsko-glasovno pismo sa 28 osnovnih suglasničkih (i samoglasničkih) simbola. Slova se u riječi međusobno vezuju, usljed čega su se razvile ligature i različiti pozicioni oblici. Arapski tekst je obično bez oznake kratkih vokala. Dugi vokali su označeni, ali se oni, zapravo, bilježe simbolima odgovarajućih konsonanata. Oznake za kratke vokale stavljaju se iznad i ispod odgovarajućeg slova, ali najčešće samo u slučajevima kada treba izbjeći netačnost i nejasnoću u čitanju. Ovu osobinu arapskog pisma dr Muftić u svojoj knjizi komentariše ovako:

»Međutim, izostavljanje vokalizacije i drugih pomoćnih grafičkih znakova, koliko god uproštava pismo (ubrzava ga, ušteduje na prostoru i troškovima), toliko opet stvara, u najmanju ruku, nesigurnost u čitanju i najboljim poznavateljima arapskog pisma, a da ne govorimo o onima koji nisu dobro upućeni u preobogat arapsku leksiku i finese arapske sintakse (pa makar to bili i rođeni Arapi). Tako je, suprotno praksi u drugim jezicima, u arapskom potrebno prvo razumjeti tekst da

bi se tek poslije toga mogao pravilno pročitati, a nikako u obrnutom smislu!« (str. 253)

Arapsko pismo je sinistrorsa (piše se s desna na lijevo) i dijeli se na dva osnovna tipa: kufijsko (uglato) i nashi (okruglo, kurzivno). Pored ovih, postoji i cijeli niz iz njih razvijenih podvrsta, o čemu ćemo detaljne podatke naći u ovoj knjizi. Za arapsko pismo je isto tako karakteristično njegovo kaligrfsko uobličavanje i upotreba u dekorativne svrhe, tako da su se bile razvile posebne vrste ovog pisma čija je primjena bila prvenstveno estetske prirode. Valja napomenuti da se arapska kaligrafija proširila i bila prihvaćena i na našim prostorima, tako da su u svoje vrijeme mnogi od ovdašnjih kaligrafa stekli ugled vrlo cijenjenih majstora ove vještine. U knjizi »Arapsko pismo« dva su poglavlja posvećena razvoju kaligrfske forme arapskog pisma i njenom širenju, na našem tlu: »Osvrt na vrste i njihovo kaligrfsko uobličavanje« (str. 190–196) i »Osvrt na naše kaligrafe« (str. 139–147).

Čitajući ovu knjigu mogu se primjetiti tri sadržajne cjeline (izuzimajući, naravno, ilustrativne priloge i iscrpnu bibliografiju na kraju knjige): 1. kratak uvodni dio; sažet pregled postanka arapskog pisma; 2. podaci koji se odnose na inventar osnovnih i pomoćnih znakova arapskog pisma; oblici slova, njihov razvoj, brojna vrijednost slova, pozicioni oblici, veličina i geometrijske proporcije; pravila relevantna za kombinovanje simbola, pitanje velikog slova i interpunkcije u arapskom prismu; prvobitni postupak pisanja, morfologija osnovnih tipova arapskog pisma, njihov razvoj, odnosno kaligrfsko uobličavanje (uključujući i posebno poglavlje o najznačajnijim imenima arapske kaligrafije na našem tlu); 3. pisanje stranih riječi u arapskom; širenje i prilagođavanje arapskog pisma na glasovne sisteme drugih jezika; osvrt na problem transkripcije arapskog pisma pomoću latinice (odnosno ćirilčnih znakova).

Što se tiče treće sadržajne cjeline, treba istaknuti da možemo govoriti o posebnom, arapskom tipu pisma, kao što govorimo o latiničnom i ćirilčnom tipu. Naime, arapsko pismo je doživjelo izuzetnu ekspanziju i opslužuje pored arapskog i druge jezike, kao: perzijski, afganski, urdu, berberske jezike, itd. Od posebnog značaja za naše čitaoce ovdje će biti onaj dio koji ima za predmet notaciju našeg fonološkog sistema znacima arapskog alfabeta, tj. onaj način pisanja koji

se kod nas obično nazivao »arebica«. U vezi s ovim, osim što je dat kratak istorijat arebice, sumirani su i načini obilježavanja nje. »Turci su posredstvom svog jezika«, kako čitamo u ovoj knjizi, »ali svakako dijelom i posredstvom islama i arapskog jezika, a nešto i posredstvom perzijskog, donijeli u naše krajeve i arapsko pismo. Ono je na taj način vremenom postalo pristupačno velikom broju muslimanskog stanovništva. Postepeno, a naročito od strane pojedinih učenih i obrazovanih ljudi, počelo se upotrebljavati i za pisanje na našem jeziku.« (str. 239) Posebno je izložen i pregled tzv. »matufovice« kao rezultat najuspjelije, a ujedno i posljednje reforme arebice. Postavlja se pitanje zbog čega je istaknut značaj ovog poglavlja. Odgovor treba potražiti prije svega u činjenici što tzv. alhamijado literatura, tekstovi pisani arapskim pismom, ali na našem jeziku, u posljednje vrijeme sve više privlači pažnju nauke kod nas i stoga je razumljivo što poglavlje »Arebica« (str. 239–245) dobija na značaju.

U okviru ove sadržajne cjeline autor posećuje pažnju i problemu pisanja stranih riječi u arapskom jeziku. Dat je i poseban pregled najčešćih postupaka ove transkripcije. O tome kako je pristupio prikazu ovih postupaka autor kaže:

»Da bismo što jednostavnije objasnili te najvažnije načine transkripcije, i bez mnogih ponavljanja, nismo polazili od jezika iz kojih su uzimane tuđice u arapski. Nismo polazili ni od slova (arapskih ili stranih), jer ona često imaju vrlo različite glasovne vrijednosti. Građa je ovdje poredana prema pojedinim glasovima (fonemima), i to onim koji se javljaju u većini tih jezika ili su, pak, karakteristični za pojedine od njih, ne ulazeći, ipak, u sve moguće nijanse njihova izgovora.« (str. 198).

Razmatrajući činjenice presudne za grafijski tretman kod riječi preuzetih iz stranih jezika, autor polazi od stava da u tom pogledu možemo razlikovati: a) tzv. posuđenice, tj. riječi stranog porijekla koje su doživjele potpunu fonetsku adaptaciju i tako stekle sve uslove da budu i grafijski usvojene, i b) tzv. tuđice, tj. riječi koje se, i pored djelimične fonetske adaptacije, osjećaju kao strane i na taj način, kako ističe autor, predstavljaju svojevrsan ortografski problem. »Tuđicama« je tom zaslugom i poklonjen najveći dio pažnje u poglavlju »Pisanje stranih riječi u arapskom« (str. 197–209). Što se tiče primjera koji su navedeni u ovom poglavlju sa za-

datkom da približe, odnosno ilustruju najčešće načine transkripcije u arapskom, autor je građu potražio među antroponimima i toponimima, tj. riječima koje se najjasnije prepoznaju kao sklopovi preuzeti iz nekog drugog jezičkog sistema. Napominje se da »način njihova pisanja sadrži iste karakteristike kao i kod ostalih stranih riječi, samo što se vlastita imena i slične tuđice izgovaraju po mogućnosti što bliže originalnom izgovoru što će zavisiti od jezičke kulture, stepena poznavanja stranog jezika onoga koji upotrebljava strana imena te njegove želje ili potrebe da takav izgovor i pokaže.« (str. 198) Svi podaci, koje je autor iznio u vezi sa ovim, problem čine zaista dovoljno »intrigantnim« za dalja razmatranja i nadamo se da će se u njima naći mjesta da se neujednačenosti i nedosljednosti arapske ortografije, kada je riječ o tuđicama, osmotre i u vezi sa načinom na koji su ušle u književni jezik.

Što se tiče osvrta na problem transkripcije arapskog pisma latiničnim (odnosno ćiriličnim) znakovima, on je napravljen ponajprije sa gledišta naučne transkripcije. Valjalo bi napomenuti da su iznijete i primjedbe, »radi upoređenja«, o postupku transkripcije u svakodnevnom životu, kako u praksi našeg tako i nekih drugih evropskih jezika.

Ako počemo od toga da je jedino opravdanje postojanja pisma da prikaže i dokumentuje govor, dolazimo pred krupnu dilemu koju nam nameće diglosija u arapskom (rascjep na dvije osnovne, međusobno različite forme arapskog: a) »pisani« arapski – jezik štampe, literature, naučnih djela i uopšte svake pisane riječi i formalnog iskaza, i b) govorni arapski – jezik svakodnevne govorne komunikacije u svim sredinama). Arapsko pismo je, naravno, samo i prije svega pismo književnog jezika, a tek u najnovije vrijeme njegov repertoar slova počinje manje stidljivo prenositi i kolokvijalnu riječ. U vezi s ovim stoji činjenica da je ovaj pisani ili »pravilni« arapski, zapravo, jezik u kojem je »tiranija slova« (izraz koji je upotrijebio Sosir), možda, više no igdje našla svoje mjesto. Gramatičko pravilo je sveto kada je u pitanju informacija prezentirana pismom. Zašto je pisana riječ imala gotovo nestvarnu moć nad razvojem arapskog jezika i koliko je arapsko pismo, obzirom na književni arapski jezik, sistem znakova koji reflektuje govor, odnosno koliko ovdje uopšte možemo raspoznati činjenicu da govor prethodi pismu?!

U ove veoma interesantne probleme autor nije ulazio, jer je rad konceptijski bio orijentisan na grafijsku sliku ovog pisma. Pred sobom imamo pregled arapskog pisma koji registruje raznolikost grafijske slike i njene vizuelno-estetske mogućnosti. Pismo je predstavljeno kao inventar formi koje imaju svoj izgled, porijeklo i promjene, bez ulaznja u pitanje njegovog korespondiranja sa govornim jezikom; dakle, pismo uzeto za sebe i o sebi.

U uvodnom dijelu knjige autor kaže:

»Kod nas se već pisalo o arapskom pismu, ali u svemu vrlo malo, a naročito su pri tom bili zanemareni ili potpuno izostavljeni neki njegovi aspekti kao što je historijat njegova razvoja, etape širenja i upotreba za druge jezike (osim navedenih), njegovo grananje u mnogobrojne vrste i podvrste, njegova kaligrafska primjena te još neki manje-više važni problemi u vezi s njim. Ne uzimajući u obzir poglavlja o arapskom pismu u udžbenicima arapskog jezika (a djelimično turskog i perzijskog), a koja se prvenstveno bave pravopisom, mogu se istaknuti neki kraći radovi opće naravi koji tretiraju arapsko pismo kao što su oni od Mehmeda Handžića, Mate Tentora i Zvonimira Kolundžića.« (str. 11).

Uzmemo li, dakle, s jedne strane svu obimnost problematike ovog pisma i s druge strane činjenicu da je ovo kod nas prvi opširniji rad o arapskom pismu koji uz to pretenduje da našem čitaocu približi jednu posve daleku i malo poznatu problematiku, doći ćemo do zaključka da je autorov zadatak bio veoma ozbiljan, osjetljiv i težak, i da neka pitanja, obzirom na prirodu i orijentaciju rada, nisu ni mogla biti obrađena. To nikako ne umanjuje značaj i vrijednost ove knjige koja je dala mnogo vrijednih, temeljito obrađenih podataka i pružila materijale za dalju razradu.

D. Kujović

Frančesko Gabrijević, *Arapska književnost*, s italijanskog preveli Milana Piletić i Srđan Musić, stručna redakcija prevoda Darko Tanasković, »Svjetlost«, Biblioteka »Cijeli svijet«, Arapska kultura, Sarajevo, 1985, 333 + /2/ str.

U okviru biblioteke »Cijeli svijet« pojavila se 1985. godine i knjiga poznatog italijanskog orijentaliste Frančeska Gabrijevića

pod naslovom *Arapska književnost*. Na italijanskom jeziku doživjela je četiri izdanja, prvo još 1951. godine. Spomenuta knjiga prvobitno je imala naslov *Istorija arapske književnosti*, ali je iz formalnih razloga edicije »Le letterature del mondo« četvrto dopunjeno izdanje izašlo pod naslovom *Arapska književnost*.

Nakon *Predgovora* (str. 5–8) i *Uvoda* (str. 9–16), sadržaj knjige podijeljen je na tri dijela: *Preislamska poezija* (str. 17–57), *Arapsko-islamska srednjovekovna književnost* (str. 59–249) i *Savremena književnost* (str. 251–291). Na kraju slijedi studija Darka Tanaskovića *Frančesko Gabrijević kao istoričar arapske književnosti* (str. 293–321) i pogovor istog autora pod naslovom *O ovom izdanju* (str. 323–325). Osim nabrojanog, ova knjiga sadrži i *Odabranu bibliografiju* (str. 327–333) koja je podijeljena na dvije cjeline: *Radovi na stranim jezicima* (str. 327–329) i *Radovi na srpskohrvatskom jeziku* (str. 329–333), pri čemu su *Radovi na srpskohrvatskom jeziku* klasificirani na: *I-Knjige, studije i članke* (str. 329–331) i *II-Prevode* (str. 332–333).

U *Predgovoru* autor iznosi predmet svojih istraživanja, objašnjavajući da se neće baviti pisanom riječju uopšte, već da će obraditi književnost u užem smislu riječi, kao i neka značajna djela iz drugih oblasti koja imaju i književnu vrijednost.

Uvod sadrži kratak pregled razvoja arapske književnosti sa osvrtom na kulturno-istorijske prilike.

Prvi dio knjige, *Preislamska poezija*, podijeljen je na dva poglavlja: *Opšta svojstva* (str. 17–29) i *Pojedini pesnici* (str. 29–57). Govoreći o osobinama, značaju i karakteru preislamske poezije, njenom usmenom prenošenju i autentičnosti, Gabrijević je posebno istakao *kasidu* kao dominantnu formu tog stvaralaštva.

Predislamske pjesnike Gabrijević obrađuje po grupama: pjesnici *mualaka*, pjesnici »očajnici« (*salik*), dvorski pjesnici itd. U ovom poglavlju predstavio je velikane te poezije kao što su Imru-l-Kais, Tarafa, Antara, Zuheir, Šanfara, Nabiga i ostali. Pored navođenja biografskih podataka pjesnika, autor je ilustrovao njihovo stvaralaštvo brojnim prevodima što omogućuje da se izgradi potpunija predodžba o ovom periodu arapske književnosti, a i o svakom pjesniku po naosob.

Drugi dio knjige pod nazivom *Arapsko-islamska srednjovekovna književnost* podijeljen je na četiri poglavlja: *Kuran* (str. 59–79), *Doba Muhameda i Omajada* (str. 79–115), *Razdoblje Abasida (VIII–XIII vek)* (str. 115–228) i *Dekadencija (XVI–XIX vek)* (str. 229–249).

Poglavlje *Doba Muhameda i Omajada* čine sljedeći podnaslovi: *Islam i poezija, Osvajanja i poezija, Svojstva omajadskog perioda, Politička i religiozna poezija, Književni arhaizam i omajadska pesnička trojka, Ljubavna poezija, Inkunabule poetskog »modernog stila«* i *Proza od Muhameda do Abasida*. U ovom dijelu knjige Gabrijele govori o pojavi islama i njegovom uticaju na književno stvaralaštvo tog razdoblja, afirmaciji Arapa, razvoju »prigodne« poezije, pojavi erotskih pjesama nasuprot pjesmama koje odišu platoniskim shvatanjem ljubavi, o prozi u vidu hadisa, hutbi i risala.

U *Razdoblje Abasida (VIII–XIII vek)*, poglavlje koje potom slijedi, uvršteni su ovi podnaslovi: *Poezija na Istoku: abasidska »moderna škola«, Najveći »Moderni«, Neoklasicizam i el-Mutenebi, Abu-l-Ala el-Maari, Mistična poezija, Poezija na Zapadu, Pesnici klasične metrike, Strofična poezija i njeni uticaji na romanski svet, Sicilijanski pesnici, Proza »Adaba«, Strane kulture i Ibn el-Mukafa, El-Džahiz, Et-Tauhidi, Pripovedačka proza i et-Tenuhi, Velike zbirke »adaba«, Kičena proza, Poetika i književna kritika, Istoriografija, Istoriografija početaka i osvajanja, Klasična analitika i istoriografija, Regionalne i lokalne istorije, Biografije i autobiografije i Književni odrazi muslimanske nauke*. Ovo poglavlje je i najobimnije budući da se odnosi na period koji je trajao pet vijekova, period značajan po prodoru stranog uticaja u arapsku svijest i kulturu, po prostranstvu koje je u to doba Arapsko carstvo zauzimalo, po raznolikosti kultura pokorenih naroda kao i po činjenici da je među najistaknutijim ličnostima bilo mnogo onih koji nisu bili Arapi.

Sljedeće poglavlje je *Dekadencija (XVI–XIX vek)* i sadrži pet podnaslova: *Poezija, Proza »Adaba« i enciklopedijska proza, Istorija, Ibn Haldun, Narodna pripovedačka proza i »Hiljadu i jedna noć«*. Ovim poglavljem Gabrijele nam je omogućio uvid u historijski aspekt raspada Arapskog carstva i uticaj tog preokreta na zbivanja u sferi kulture, samog života, svijesti Arapa, kao i u književnosti uopšte.

Treći dio knjige *Savremena književnost* obuhvata razvoj savremene arapske književnosti od druge polovine XIX vijeka pa do 50-tih godina XX vijeka. *Savremena književnost* je razvrstana u tri poglavlja: *Opšte karakteristike* (str. 251–254), *Književnost XIX veka* (str. 255–259) i *Književnost XX veka* (str. 259–291). Pod *Opštim karakteristikama* Gabrijele je iznio društveno-istorijske predispozicije buđenja nacionalne svijesti Arapa, uticaj Evrope na arapski duh, historijsko-političku pozadinu događaja reflektovanu u sferi kulturnog života, evoluciji jezika i književnosti. U poglavlju *Književnost XIX veka* autor je posebnu pažnju posvetio književnoj obnovi kod Arapa i hronološki je locirao po zemljama i njenim nosiocima. Poglavlje *Književnost XX veka* ima nekoliko podnaslova: *Poezija, Esejistička, kritička i fantastička proza, Pripovedačka proza i Pozorišta*. Unutar ovih podnaslova obradio je velike poput: Emina er-Rihanija, Halila Džubrana, Ilije Abu Madija, Mihaila Nuajma, Marufa er-Rusafija, Taha Huseina, pjesnikinje Mej (Marijam Zijade), Mahmuda Tejmura, Teufika el-Hakima i dr.

Budući da je veoma obimnu raspoloživu materiju obradio na ovaj način, tj. hronološki, geografski i po žanrovima, Gabrijele nije mogao izbjeći izvjesna ponavljanja. Npr. *Hiljadu i jednu noć* pominje na više mjesta, a opširnije govori o njoj na 171. strani u okviru podnaslova *Pripovedačka proza i et-Tenuhi*, da bi joj zatim posvetio cijelu studiju unutar podnaslova *Narodna pripovedačka proza i »Hiljadu i jedna noć«* (str. 242–249). Na el-Džahiza se, takođe, vraća u više navrata – a obradio ga je i posebno dajući mu i podnaslov *El-Džahiz* (str. 162–165) – no kasnije ga ponovo proučava na str. 186–187 s aspekta *Poetike i književne kritike*. Podaci o Mohamedu Tejmuru izneseni su, takođe, u dva navrata: u okviru *Pripovedačke proze* (na stranama 279–280) i *Pozorišta* (na stranama 287–288) itd. S obzirom na pomenuti način izlaganja, od velike pomoći čitaocu bili bi indeksi (predmetni, geografski, imenski) kojih, na žalost, u ovoj knjizi nema, premda bi mnogo olakšali čitanje naročito onima koji knjigu koriste isključivo u potrazi za određenim podacima.

Osim obilja informacija, ova knjiga sadrži i mnogo ilustracija – prevoda – koji je čine još bogatijom i omogućavaju stvaranje konkretnije predodžbe o arapskoj književnosti.

Iscrpana studija *Frančesko Garijeli kao istoričar arapske književnosti* Darka Tanaskovića uveliko doprinosi kompletnijem sagledavanju Frančeska Gabrijelija kao orijentaliste i književnog istoričara osvjetljavajući njegove pojedine osobenosti u pristupu arapskoj književnosti. Da je knjiga objavljena bez ove studije, čitalac bi se mogao naći u dilemi i dezorijentisan u pogledu pojedinih sudova koje Gabrijeli u njoj iznosi. Veoma je impozantan i broj fusnota, kao i bibliografskih jedinica, koje Tanasković navodi dokumentujući svoje stavove.

Pogovor *O ovom izdanju* objašnjava predradnje u vezi s izborom ove knjige, rješenja izvjesnih tehničkih pitanja i opravdanost njenog objavljivanja.

Uzevši u obzir broj jugoslovenskih orijentalista, interesovanje cjelokupnog društva za arapski svijet i kulturu i sve veći broj mladih zainteresovanih za studij orijentalistike, pojava ove knjige u našoj javnosti veoma je značajna i korisna. Informacije koje nam pruža mogu samo da prošire naša dosadašnja saznanja i podstaknu na dalji rad u ovoj oblasti.

E. Trifunović

Dr Safvet-Beg Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, prilog kulturnoj historiji Bosne i Hercegovine. Priredili dr Džemal Čehajić i mr Amir Ljubović, Svjetlost, Sarajevo, Biblioteka »Kulturno nasljeđe Bosne i Hercegovine«, 1986, 452 str.

Sarajevska izdavačka kuća »Svjetlost« izdala je 1971. godine u biblioteci »Kulturno nasljeđe BiH« knjige pod naslovom Safvet-beg Bašagić, *Izabrana djela*, knj. I i II. Knjige, uz studiju Muhsina Rizvića o životu i radu S. Bašagića, sadrže izbor iz njegovog poetskog stvaralaštva, prepjeve Hajjamovih Rubajija, te nekoliko studija i članaka o književnosti. Ova izdanja, koja su imala za cilj »da se njihov tvorac predstavi u punoj fizionomiji i osvjetljenju svoje romantičke književno-duhovne strukture, kao osoben i svojevrstan pjesnik, prevodilac i književni istoričar u okviru jugoslovenskih književnosti«. (M. Rizvić, knj. II, str. 298), kao da su podstakla interesovanje, posebno orijentalista i istoričara književnosti, i za onaj dio Bašagićevog rada kojim je on započeo i, slobodni smo reći, utemeljio istraživanje baštine na orijentalnim jezicima i orijentalistiku kod nas. Nakon ove dvije knjige uslijedilo je ne-

koliko tekstova o tim manje poznatim dimenzijama Bašagićevog rada, među kojima treba izdvojiti Uvod H. Šabanovića u knjizi *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima* (Sarajevo, 1973), u kojem je kratko, ali veoma informativno, predstavljen Bašagićev rad na istraživanju baštine, te tekstove objavljene u *Godišnjaku* Instituta za jezik i književnost (knj. VIII, Sarajevo, 1979) o njegovom radu na istraživanju baštine (Dž. Čehajić, str. 85–157), o njegovim prevodima arapske poezije na naš jezik (N. Sušić-Mehmedagić, str. 159–201) i prevodima s turskog jezika (L. Hadžiosmanović, str. 203–221).

Treća knjiga Izabranih djela koja je pred nama, predstavlja nam dio Bašagićevog već pomenutog pionirskog rada na istraživanju baštine i to kroz dva njegova djela: *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* i *Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj Carevini*.

Književno-istorijski pregled *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti – prilog kulturnoj historiji Bosne i Hercegovine* je srpskohrvatska verzija Bašagićeve doktorske teze odbranjene 1910. godine na Bečkom sveučilištu. Djelo je objavljeno u Sarajevu 1912. godine i mnogi kritičari su ga još za Bašagićeva života ocijenili kao njegovo najbolje i najznačajnije djelo. Uz analizu književnog stvaralaštva 130 pisaca porijeklom iz BiH, koji su stvarali na orijentalnim jezicima, on u ovom djelu daje ujedno i pregled stvaralaštva u ostalim naučnim disciplinama toga vremena. Svrstavajući pisce u četiri perioda, od pada Bosne pod Turke do austro-ugarskog osvajanja Bosne, Bašagić odslikava karakteristike svakog pojedinog perioda i stvaralaca ponaosob, ilustrujući tako razvoj, procvat i dekadenciju naše književnosti na orijentalnim jezicima (Adni, Hasan Kafi el-Akhisari, Ali-dede el-Bosnevi, Hikmet). On daje kratke biografske podatke svakog pjesnika, navodi njegova djela, te daje citate značajnijih pjesama i njihove prepjeve na srpskohrvatski. Uz to navodi i pisce o čijim je imenima i djelima našao pomena u literaturi, ali ih nije stigao obraditi (Ali b. Ahmed es-Saraji, Ibrahim el-Akhisari). I kao što se u Bašagićevim prepjevima osjeća uticaj narodne lirike i srpskih pjesnika romantizma, tako kroz karakterisanje pisaca i njihovih djela provejava Bašagićevo shvatanje poezije, njegova težnja ka lakoći jezika, jednostavnosti izraza i jasnoći pjesničke slike. To je uzrok

kritike pojedinih Ali-dedetovih djela i pohvala upućenih Sabitu i Derviš-paši Bajezidagiću. Neke pogreške koje se javljaju u ovom djelu dijelom su posljedica oslanjanja na klasična orijentalna djela (tezkire-biografije pjesnika i druga djela) u kojima nisu uvijek korištena sredstva koja zahtijeva moderna historiografija, a dijelom su rezultat onovremenog nivoa naučnih saznanja. Ipak, ovo Bašagićevo djelo je imalo i ima ogroman značaj, jer je dalo poticaja proučavanju naše književne baštine na orijentalnim jezicima i naše istorije osmanskog perioda uopšte.

Djelo je za ponovno izdavanje pripremio Džemal Čehajić. Ne mijenjajući osnovni tekst, on je dao ispravke pojedinih Bašagićevih grešaka, te ujedno ukazao na djela vezana za istu tematiku, a rađena poslije Bašagića. Kao dodatak objavljena je i Čehajićeva studija »Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti od Safet-bega Bašagića« (str. 245-315), te bibliografija rukopisa i štampanih djela kojima se Bašagić služio i selektivna bibliografija radova o ovoj književnosti.

Drugo Bašagićevo djelo objavljeno u ovom izdanju je biografski leksikon *Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj Carevini*, objavljen prvi put u Zagrebu 1931. godine. U leksikonu su ukratko izloženi biografski podaci državnika, učenjaka, pjesnika i drugih uglednih ličnosti u Turskoj Carevini, a koji su bili porijeklom iz naših krajeva. Jedna od slabosti ovog leksikona je što pisac nije bio kritičan u odбору ličnosti. (Izostavio je neke vrlo bitne za koje je sigurno znao (Muvekit), a opet unio one manje važne.) Ipak, ovaj leksikon pruža čitaocu značajne podatke o našim ljudima koji su ostavili traga na društvenom, kulturnom i upravnom polju Osmanskog Carstva.

Priredivač Bašagićevog leksikona, Amir Ljubović, svakako nije mogao ispraviti grešku u odбору ličnosti, ali je zato ispravio pogreške u biografijama pojedinih ličnosti, rječnik manje poznatih riječi nadopunio je izrazima koji današnjem čitaocu nisu poznati i dodao indeks imena kako bi čitaocu olakšao snalaženje u tekstu. Važno je napomenuti i to da se priredivač odlučio priložiti leksikonu originalan Bašagićev predgovor napisan za prvo izdanje, a koji, voljom tadašnjeg izdavača, nije štampan.

Pri procjeni rada priredivača u pripremi ovog djela nameće se pitanje da li su mogli učiniti i više. S obzirom na današnji stepen do koga su došla istraživanja ove oblasti

kod nas i u svijetu, sigurno je da su raspolagali sa daleko više izvora i literature, a time i biobibliografskih podataka, nego što ih je svojevremeno imao Bašagić, Nešto od toga je svakako trebalo iskoristiti (uporediti, npr. Servi, str. 39 i 421). Ali, s druge strane, priređivanje djela iz oblasti u kojoj se svakodnevno dolazi do novih podataka i saznanja je vrlo nezahvalno, jer se od priređivača zahtijeva da uz punu naučnu odgovornost ispravi najbitnije pogreške i propuste, a da istovremeno ne optereti tekst suvišnim faktografskim podacima i ne bude suviše nametljiv. Čini se da su priređivači u tome uspjeli. Ispravili su većinu Bašagićevih pogrešaka, dopunili ovo izdanje potrebnim objašnjenjima, ukazali na rezultate savremenih istraživanja i tako prilagodili ova djela današnjim naučnim potrebama.

Ova dva Bašagićeva djela pisana prije 75 odnosno 55 godina, a sada korigirana i objavljena u ediciji »Kulturno nasljeđe«, mogu poslužiti kao valjan priručnik za izučavanje naše književnosti na orijentalnim jezicima sve do pojave neke savremene istorije književnosti na orijentalnim jezicima i savremenog leksikona pisaca.

S. Milić

Dr Lamija Hadžiosmanović i Salih Trako, *Tragom poezije bosanskohercegovačkih Muslimana na turskom jeziku*, Gazi Husrevbegova biblioteka u Sarajevu, Sarajevo 1985, 141. str.

Među knjigama objavljenim u posljednje vrijeme iz domena kulturne baštine svakako treba spomenuti i ovu koja po opremi nimalo ne zaostaje za već porepoznatljivim knjigama iz afirmisanih serija »Kulturno nasljeđe sarajevskih izdavačkih kuća »Svjetlost« i »Veselin Masleša«. Knjiga *Tragom poezije bosanskohercegovačkih Muslimana na turskom jeziku*, koju su priredili dr Lamija Hadžiosmanović i Salih Trako, predstavlja izbor tariha – kronostihova kao žanra koji se u književnosti Muslimana Bosne i Hercegovine na turskom jeziku veoma često susreće.

Priredivači su u *Uvodnom poglavlju* (str. 7–19) dali kratak osvrt na istorijat nastanka rukopisne knjige – manuskripta koji je za skoro svo vrijeme osmanske vladavine u našim krajevima ostao jedini način »izdavanja«

djela. »Prepisivanje knjige« – kako to na jednom mjestu kažu priređivači – »preraslo je u pravu zanatsku djelatnost, a mnogi prepisivači-kaligrafi izrasli su u prave umjetnike«.

Govoreći o književnosti bosanskohercegovačkih Muslimana, pri čemu je samo marginalno spomenuta i alhamijado literatura, dat je nešto širi osvrt na pjesničko stvaralaštvo i unutar njega istaknuta divanska poezija, destani (epovi) i tarihi – žanr koji će u ovoj knjizi biti predstavljen na osnovu djela *Tarih-i Enveri* u kome je Muhamed Enveri Kadić u 28 rukopisnih tomova pored istorijske građe donio i veoma bogat književno-istorijski materijal.

Tarihi kao posebno poglavlje u ovoj knjizi počinju kratkim, esejističkim uvodom koji ukazuje na vječnu ljudsku težnju da ostavi nešto trajno što će makar i posredno produžiti njegov život preko izgrađenog zdanja, uklesanog natpisa ili pisane riječi. Tarihi, kao jedan od takvih vidova ljudskog trajanja, »pisana historija« kulture jednog naroda koji »govori kroz njih o sebi i svojoj sudbini« u ovoj knjizi su podijeljeni prema tematici, a unutar toga hronološki.

Tarihi o građevinama (str. 25–44) obuhvataju 22 kronostiha, od kojih je 11 o izgradnji džamija u više bosanskohercegovačkih gradova, tri o muvekitihani u Sarajevu, dva o tvrđavama, a po jedan o građi mosta, puta, česme, konaka, medrese i musafirhane. Među autorima ovih tariha nalaze se i poznata pjesnička imena kao Derviš-paša Bajezidagić, Fadil-paša Šerifović i Šakir Muidović, ali i pjesnik Kamili o kome nema podataka u literaturi, a ovdje je zastupljen sa tri tariha spjevana krajem XVI i početkom XVII stoljeća.

U *Tarihe o historijskim događajima* (str. 45–53) uvršten je tarih Vusletije o zauzeću Kamenice 1083/1685–86 (treba 1672–73!), Mejlijin tarih o pohodu na Silistru iz 1187/1773–4, zatim tarih zvorničkog muftije Muhibbi-efendije o zauzeću Loznice 1228/1813–14. i tarih Fadil-paše Šerifovića o boju sa Crnogorcima iz 1293/1876–77. Ovdje je navedena i pjesma o bici na Krbavskom polju, iako nema tariha. Vjerovatno su priređivači smatrali da bi bilo interesantno da se donese prevod ove pjesme posvećene jednom istorijskom događaju za koji se zna da se zbio 1493. godine, mada smo mišljenja da je nije trebalo uvrstiti u tarihe, jer ona to nije.

Najbrojniji su *Tarihi o značajnijim ličnostima* (str. 55–81) u kojima su pjesmom i kronostihom izražena najčešće postavljena pojedinih ličnosti na neki položaj. Ponekad su spjevana po dva i tri kronostiha o jednom postavljenju, a kao autor tariha ovdje se najčešće susreće Fadil-paša Šerifović. Neki od njih su već bili objavljeni u prevodu F. Nametka (Fehim Nametak, *Fadil-paša Šerifović, pjesnik i epigrafičar Bosne*, Sarajevo 1980), što ovdje nije navedeno, a neki se razlikuju jedino po imenu ličnosti, iako je riječ o istom tarihu (vidjeti str. 66 i 68, odnosno str. 165 kod F. Nametka).

Tarihi o značajnijim umrlim ličnostima (str. 81–99) predstavljaju kronograme o smrti pojedinih istaknutih ljudi određenog vremena, a najviše ih je vezano za Sarajevo. Među autorima ovih kronograma spominje se, između ostalih, sarajevski pjesnik iz XVIII stoljeća Mehmed Mejli-Kurani sa dva tariha. Fadil-paša Šerifović je u ovoj grupi predstavljen sa četiri tariha napisana povodom smrti pojedinih ličnosti – njegovih savremenika.

Poglavlje pod naslovom *Ostale pjesme* (str. 101–119) obuhvata 15 pjesama različitih po obimu i tematici koje su priređivači odabrali kao ilustraciju stvaralaštva pojedinih pjesnika. Pažnju privlači prva pjesma u kojoj mostarski pjesnik Adli, savremenik Derviš-paše Bajezidagića, u 45 stihova pjeva o mostarskim uglednicima.

Na kraju knjige je *Rječnik manje poznatih riječi* (str. 121–128), *Izvori i literatura* (str. 129–130), *Summary* (str. 131), te *Imenski registar* (str. 133–138) i *Geografski registar* (str. 139–141).

Kada čitalac ima pred sobom knjigu u kojoj se spominje toliko imena i toliko godina kao ovdje gdje je najviše kronograma, uvijek prvo uoči greške u preračunavanju godina sa hidžretskog na gregorijanski kalendar ili u poistovjećivanju pojedinih ličnosti sa drugima istog imena, ali drugog vremenskog perioda. Takve greške su moguće, a kada se jednom naprave, kasnije se mahinalno ponavljaju. Ova knjiga ima više grešaka te vrste i priređivači su ih sigurno svjesni sada kada je cjelokupan tekst pred njima i pred čitaocima. Pa ipak, smatramo da su se sa malo više kontrole i provjere podataka mogli izbjeći propusti nastali u knjizi koja svakako zaslužuje pažnju čitaoca i nudi interesantan književni i kulturno-istorijski sadržaj.

Dr Muhamed Huković, *Alhamijado književnost i njeni stvaraoči*, Biblioteka Kulturno nasljeđe Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1986.

Nedavno se u izdanju Biblioteke »Kulturno nasljeđe« pojavila knjiga »*Alhamijado književnost i njeni stvaraoči*« autora dr Muhameda Hukovića. Autor na više od 300 stranica obrađuje književno stvaralaštvo na našem jeziku pisano arapskim pismom.

Alhamijado književnost u Bosni nastajala je u periodu dužem od tri i po stoljeća. Razvijala se uporedo sa književnošću na orijentalnim jezicima i narodnom usmešom književnošću. Književnost na našm jeziku pisana arapskim pismom raznovrsna je i po formama i po temama. U pogledu formi prisutna su djela i u poeziji i u prozi. S tematskog aspekta djela su najčešće vjersko-didaktičkog karaktera, mada ima veći broj pjesama ljubavnog, političkog pa i satiričnog karaktera.

U Uvodu (11–22), osim osvrta na alhamijado književnost uopšte, autor se zadržao i na pravopisu tj. prilagodavanju arapskog pisma našem jeziku što je bilo dosta teško zbog nepodudarnosti vokalnog i konsonantskog sistema našeg i arapskog jezika.

Slijedi dio pod naslovom Historija istraživanja alhamijado književnosti (25–76). O alhamijado književnosti na našem tlu prvu zabilješku je načinio Evlija Čelebi u svom Putopisu gdje spominje Hevajjin rječnik »Potur Šahidija«. Prvi značajniji rad posvećen ovoj književnosti predstavlja knjiga Kemure-Čorovića »Serbokroatische Dichtungen Bosnischer Moslims aus dem 17, 18 und 19 Jahrhundert«. Zatim je autor nabrojio sve radove o alhamijado književnosti u historijama književnosti, hrestomatijama i zbornicima, te enciklopedijama – našim i stranim.

Središnji dio knjige odnosi se na pjesnike i njihova djela. Pjesnici su poredani po stoljećima. Navedeni su najprije biografski podaci, a zatim radovi svakog pojedinog pjesnika.

Pjesnici 17. stoljeća su Mehmed Erdejljac, čija pjesma Hirvat türküsü predstavlja najstariji spomenik alhamijado književnosti kod nas, zatim Muhamed Hevajja Uskufija, Hadži Jusuf Livnjak i Hasan Kaimija. Najviše prostora posvećeno je Hevajji za kojeg autor kaže da je najveći pjesnik alhamijado književnosti. Napisao je tursko-srpskohrvatski rječnik poznat pod nazivom »Potur Ša-

hidija«, značajan po tome što je jedan od naših najstarijih rječnika. Hevajjina »Molitva« je, kako autor navodi, »Najljepše što je napisano u prozi alhamijado književnosti«, a njegova pjesma »Poziv na vjeru« izazvala je diskusiju o tome da li pjesnik poziva »u vjeru« (islam) ili »na vjeru« (časna riječ). Huković se opredjeljuje za ovo drugo tumačenje Hevajjine pjesme.

Mula Mustafa Bašeskija, Muhamed Velihodžić Razija i Seid Abdulvehab Ilhamija su pjesnici 18. stoljeća. Društvene i političke pojave ovog perioda u Bosni odslikane su u pjesmi »Čudan zeman nastade« pjesnika-buntovnika Ilhamije, dok su u pjesmama Bašeskije i Razije zastupljene religiozno-didaktičke opservacije.

Među pjesnicima 19. stoljeća (Fejzo Softa, Abdurahman Sirrija, Umihana Čuvidina, Mula Muhamed Mestvica, Arif Sarajlija, Omer Humo, Salih Gašević, Jusuf Mula Rušović, Sulejman Tabaković, Jusuf-beg Čengić, Muhamed Rušdija, Dizdarević, Ahmed Karahodža) izdvajaju se pjesnici ljubavne poezije Fejzo Softa i Umihana Čuvidina. Ljubavna poezija je vrlo malo bila zastupljena u alhamijado književnosti tako da pjesme *Ašiklijski Elif-be*, prvog autora, zatim *Sarajlije idu na vojsku protiv Srbije* i druge pjesme Umihane Čuvidine predstavljaju pravo osvježenje. Zanimljiva je i ljubavna pjesma nepoznatog autora pod naslovom »Nuto moja čuda i ljute nevolje« čija leksika upućuje na postojanje doticaja sa književnosti Dubrovnika i Dalmacije.

Zatim su obrađeni radovi Alije Sadikovića, pjesnika na prelazu iz 19. u 20. stoljeće, kome je, po našem mišljenju, posvećeno više prostora nego što zaslužuje jedan autor 20. stoljeća na uštrb nekih značajnijih stvaralaca. Poslije ovoga autor se osvrće na stvaralaštvo anonimnih pjesnika.

U alhamijado književnosti je malo prozanih tekstova. U prozi su pisani vjerski udžbenici, a u kasnijim periodima kalendari i listovi. Osim toga, zapisane su i neke priče, legende i molitve. Ponegdje se može naići na natpise na sakralnim objektima pisane na našem jeziku arapskim pismom. Proznim tekstovima posvećen je četvrti dio knjige (213–225).

Peti dio knjige je Tipološki presjek žanrova alhamijado pjesnika (229–234). Gotovo sva alhamijado književnost sadržana je u pjesmama. Najčešći žanrovi su ilahije i kaside moralno-didaktičkog sadržaja, zatim

poslanice u kojima je izražena kritika na političko stanje u određenom vremenu, te ljubavne pjesme.

Od 229–300 stranice autor daje prikaz listova »Tarik«, »Muallim«, »Misbah« i »Jeni Misbah«. Prikaz je dat po godištim rubrikama. Objavljivanjem ovih listova kao i dva godišta kalendara »Mekteb« upotreba arapskog pisma produžena je sve do drugog svjetskog rata.

Zaključku prethodi kratak dio o stihovima i strofama (303–308) u kojem autor pokazuje da su se naši alhamijado pjesnici služili stopom arapske versifikacije, koristeći našu rimu i to prema vlastitom osjećaju a ne prema nekom već utvrđenom sistemu.

Knjiga se završava bogatim spiskom literature, registrom imena i spiskom turcizama (317–339).

Na kraju ističemo da je zasluga autora što je alhamijado književnost, koja ima veliki kulturno-historijski značaj, po prvi put predstavio studijom takvog opsega i kvaliteta. *Hrestomatijom alhamijado književnosti* dr Abdurahmana Nametka i ovom knjigom dr Muhameda Hukovića alhamijado književnost je u znatnoj mjeri bliža čitaocu. Dalje studije u ovoj oblasti trebale bi ići u detaljnija istraživanja pojedinih književnih žanrova.

K. Filan

Prof. dr Nimetullah Hafiz, *Kosova türk halk edebiyati metinleri*, Kosova Üniversitesi Pristine, Felsefe Fakültesi, Priština 1985.

Turska narodna književnost na Kosovu stvarana je od prvih vremena kada su se Turci doselili u ove krajeve pa do danas. Obično se prenosila usmenim putem. Ponekad je bila zapisivana pa se danas tekstovi mogu naći u antologijama, međzmuama ili na odvojenim listovima papira. Ipak, veliki dio je zauvijek izgubljen. Nekada su ove narodne umotvorine bile sastavni dio večernih sjedjelki i zabava. Izmijenjen način života učinio je da se narodna književnost malo zadržava među mladim generacijama, pa umiranjem starijeg stanovništva nestaje i ovaj vid stvaralaštva.

U želji da sačuva od zaborava bar dio turske narodne književnosti koja je nastala u našim krajevima, dr Nimetullah Hafiz je tektove narodne književnosti koje je objavio u ovoj knjizi sakupljao nekoliko godina.

Sakupljanje tekstova autor je podijelio na četiri dijela:

1. Usmena narodna književnost	15–77
2. Lirske narodne pjesme	79–109
3. Tekijska književnost	111–181
4. Narodne bajke	183–252

Prvi dio sadrži brajalice (tekerlemeler), izreke (deyimler), poslovice (atasözleri), zagonetke (bilmeceler), kratke narodne pjesme (martifalar). Ovi oblici narodne književnosti među Turcima na Kosovu bili su veoma rašireni.

Brajalice su književni oblik koji pomaže da djeca brže i lakše progovore. Autor je sakupio 63 brajalice i podijelio ih u četiri grupe:

- A) brajalice koje se izgovaraju da se djeca poduče govoru
- B) brajalice koje se izgovaraju da se djeca naljute
- C) brajalice koje se odnose na dječije igre
- D) brajalice – bajke

Karakteristično je da brajalice koje su nastale na Kosovu nemaju uvijek logičko značenje.

Zagonetke se sastoje iz jednog ili više stihova kazanih u prozi ili u polustihovnoj formi. U zagonetkama se nailazi na skraćeni-ce ili na naknadne dodatke. U knjizi je navedeno 278 zagonetki. Podijeljene su u šest grupa:

- A) zagonetke koje se odnose na prirodu i prirodne pojave
- B) zagonetke koje se odnose na biljke
- C) zagonetke koje se odnose na životinje
- Ç) zagonetke koje se odnose na čovjeka
- D) zagonetke koje se odnose na duhovne i vjerske elemente, i druge pojmove.

Izreke su poredane po abecedi prema početnom slovu prve riječi. Autor navodi da neki izrazi u argou podsjećaju na izreke, ali u ovu knjigu nisu uvršteni. Navedene su samo one koje se u pravom smislu riječi smatraju izrekama. Sadrže od dvije do nekoliko riječi.

Poslovice se književna vrsta koja se na Kosovu rado upotrebljavala. Autor smatra da za poslovice nije moguće sa sigurnošću tvrditi da su nastale na Kosovu jer su prenošene iz jednog kraja u drugi i prilagođavane su određenom dijalektu. U knjizi su, kao i zagonetke, poredane po abecedi.

Najrašireniji oblik narodne književnosti na Kosovu su kratke pjesme koje se u Turskoj zovu »maniler« a na Kosovu »marti-

falar«. Ove pjesme se sastoje od četiri stiha i skoro svaki stih ima sedam slogova, mada ima stihova sa manje odnosno više slogova. Ove pjesme su po sadržaju obično ljubavne kao i maniler u Turskoj. Neke od ovih pjesama su se pjevale uz pratnju saza.

Drugi dio knjige sastoji se iz dva dijela: ninniler (uspavanke) i türküler (narodne pjesme). Uspavanke su prema sadržaju podijeljene u šest grupa:

- A) uspavanke koje se odnose na rast djeteta, njegov razvoj, odjeću i igračke
- B) uspavanke koje iskazuju ljutnju prema djetetu
- C) uspavanke u kojima se dijete plaši životinjama i pticama
- Ç) uspavanke koje sadrže kritiku ili pohvalu porodice djeteta
- D) uspavanke vjerskog sadržaja
- E) uspavanke u obliku martifa.

Narodne pjesme su također podijeljene u šest grupa:

- A) ljubavne pjesme
- B) pjesme koje govore o tuđini, vojevanju i zatvoru
- C) pjesme satiričnog ili humorističkog sadržaja
- Ç) pjesme sa temom iz istorije
- D) tužbalice
- E) pjesme sa različitim temama.

Treći dio sadrži tekstove tekijске književnosti. Ovi književni oblici su sačuvani u većem broju nego usmeni oblici narodne književnosti i lirske narodne pjesme, jer su često bili zapisivani u međzmuama i antologijama. Pisani su u slogovnom i aruz metru. Pošto ova knjiga nije mogla obuhvatiti sve tekstove, autor se opredijelio za one pisane slogovnim metrom jer su bliži duhu stare turske poezije. Tekstovi su podijeljeni u dvije grupe: muammalar i destanlar.

Muamma, pjesma sa skrivenim značenjem (zagonetka), pjevala se na svadbama i drugim svečanostima u cilju da zabavi prisutne, stavljajući im u zadatak da odrede značenje koje pjesma nosi. Zabilježene su četiri muamme.

Destani su podijeljeni na četiri grupe:

- A) destani o ratu
- B) destani koji govore o događajima kao što su zemljotres, požar, poplava
- C) destani humorističkog sadržaja
- Ç) destani satiričkog ili kritičkog sadržaja
- D) destani vjerskog sadržaja
- E) destani sa različitim temama.

Destani na Kosovu sadrže 15–30 katrena. Neki čak imaju 50 pa i 60 katrena. U posljednjem stihu destana obično je kazano ime autora ili njegov nadimak. Ponekad je doduše ime izostavljeno, a ponegdje, iako je naznačeno, nije bilo moguće utvrditi ko je autor destana i odakle je.

U četvrtom dijelu knjige dati su tekstovi trideset i jedne bajke. Bajke na Kosovu nemaju uvod koji je uobičajen za turske bajke. Odmah nakon uvodne rečenice »Bi var imiş bi yog imiş« priča se sadržaj bajke. Tema je obično junaštvo, marljivost, dobrota i nepravda.

Od strane 253–259 autor je dao rječnik onih riječi čije se značenje razlikuje u kosovskom dijalektu i u savremenom turskom jeziku. Slijedi poglavlje Kaynaklar (izvori), gdje je navedena literatura u kojoj su pronađeni neki tekstovi kao i imena onih od kojih su tekstovi zapisivani.

Na kraju svakog objavljenog teksta skraćenicom je označeno ime grada ili sela gdje je tekst zabilježen. Skraćenice i znaci korišteni u tekstu dati su na početku knjige poslije Predgovora i Uvoda.

Ova knjiga, iako predstavlja manji dio turske narodne književnosti koja je nastala na Kosovu, pokazuje koliko je ona bila bogata i zanimljiva. Zasluga je autora što su ovi tekstovi prvi put sakupljeni. Smatramo da će biti zanimjiva i sa stanovništa jezika i sa stanovništa književnosti, tim prije što su tekstovi donešeni na dijalektu.

K. Filan

Sevim Piličkova, *Makedonya Sosyalist Cumhuriyetinde yaşayan Türklerin Manileri (Maninjata kaj Turcite od SR Makedonija)*, Makedonska knjiga, Skopje, 1986, 141. pp.

Mani je jedna od najstarijih i najraširenijih formi u turskoj narodnoj poeziji. Sastoji se od sedam slogova i četiri polustiha i kao forma raširena je od Kutadgubiliga, najstarijeg turskog književnog spomenika do danas. I savremena turska narodna književnost njeguje ovu poetsku formu. Treba istaći da je mani ostavio dubokog traga u kulturi turskih naroda širom azijskih prostranstava i Balkana. Uočljivo je još u Kutadgubiligu da se ova vrsta četveraca zove mani. Lako je zaključiti da se radi o iskrivljenom obliku

arapske riječi »ma'ni«. Ovaj poetski oblik egzistira i danas u mnogim turskim narodima, ne samo pod imenom mani nego i pod drugim nazivima: kod Kazaka i Kirgiza pod nazivom »aytipa« ili »kayim ülenk«, kod krimskih Tatara »činik« ili »činig«, kod Uzbeke »ašula« ili »košma« itd. Pjesničkom vrstom mani kod Turaka u Makedoniji i na Kosovu bavili su se kod nas Marija Đukanović, Galaba Palikruševa, Nimetulah Hafiz i drugi. Međutim, cjelovitiji pregled ovog usmenog narodnog stvaralaštva kod Turaka u Makedoniji nalazimo u knjizi Sevim Piličkove »Manije Turaka u Makedoniji«. Nakon temeljitog pregleda dosadašnjeg proučavanja ove književne vrste u Turskoj, u Evropi i kod nas, Sevim Piličkova predstavlja ovu književnu vrstu u njenom vremenskom trajanju od najranijih vremena do danas i u geografskom dijapazonu od krajnjeg istoka turskih naroda do krajnjeg zapada u koji spadaju i Turci u Makedoniji. Specijalno su korišteni rezultati istraživanja koje je obavio znameniti turski historičar književnosti i folklorista Pertev Naili Boratav, profesor Sorbone, ali nisu zanemareni ni drugi izvori i literatura relevantni za ovaj problem.

U analizi manija u Makedoniji, Sevim Piličkova je najprije dala pregled historijskog trajanja ove književne vrste, a onda je podrobnije predstavila sve podvrste manija u Makedoniji, te najzad, izvršila serioznu analizu problematike koju manije tretiraju. Zanimljivo je poređenje varijanti istih manija koja se pojavljuju u Anadoliji i Makedoniji. Data je temeljita analiza tih razlika s pokušajem objašnjenja usljed čega je do njih došlo.

Uvodna studija ove knjige data je najprije na turskom jeziku (str. 5–16), a onda na makedonskom jeziku (str. 17–30).

Od str. 37–130. donesene su manije zabilježene u raznim krajevima Makedonije i to u lijevoj koloni u originalu na turskom jeziku, a u desnoj u prijevodu na makedonski jezik. Prijevod manija je izvršila autorka. Treba napomenuti da neke od manija sadrže i notaciju iz čega se može zapaziti da sve ove pjesme nisu pjevane na istu melodiju. Zato se može zaključiti da melodija zavisi kako od lokaliteta gdje je pjesma zabilježena tako i od tematike pjesme.

Knjiga sadrži i rezime na francuskom jeziku (str. 131–132), te popis 51 kazivača (uglavnom žene) ovih pjesama (str. 133–139). Ovaj popis je također dat na turskom i makedonskom jeziku.

U Rječniku (str. 141) dat je popis i objašnjenje onih riječi koje su upotrijebljene u prijevodu na makedonskom jeziku, a predstavljaju turcizme ili tehničke termine, manje poznate široj čitalačkoj publici.

Knjiga Sevim Piličkove predstavlja značajan doprinos folkloristici balkanskih naroda, ali ne manji značaj ima i za turkologiju u širem smislu riječi.

F. Nametak

Džemal Čehajić, *Derviški redovi u Jugoslovenskim zemljama*, Orijentalni Institut, Sarajevo, 1986. god.

Sa dolaskom Turaka Osmanlija u naše krajeve dolazi i do širnja islama, islamske orijentalne civilizacije i kulture. Muslimani iz Bosne pišu svoja djela na orijentalnim jezicima – turskom, arapskom ili perzijskom. Istovremeno dolazi, kao što je poznato, i do pojave islamskog misticizma, odnosno sufizma ili tasavufa kao duhovnog pokreta u islamu. Mistika u islamu, riječ (mistika) koju i danas odbijaju zvanični pripadnici Vjerske zajednice, javlja se, kao i u ostalim religijama, kao svojevrstan vid pobune protiv religijske ortodoksije i religijskog formalizma. Njemački orijentalista Joakim Kisling vidi u svim derviškim redovima, kojih ima na desetine, prisustvo šiizma.

U Bosni, oduvijek izrazito ortodokсноj sredini, razvijaju se oni redovi koji su najbliži sunitskoj varijanti islama: nakšibendije, kadiriye, manje mevlevije, halvetije, a najmanje uspjeha imaju rufaije, sadije, posebno bektashiye. Ovi posljednji razvijaju se prvenstveno u Makedoniji i na Kosovu.

O svemu ovome govori knjiga Džemala Čehajića *Derviški redovi u jugoslovenskim zemljama* koja je nedavno izašla iz štampe u izdanju Orijentalnog instituta u Sarajevu.

Poseban akcenat u knjizi dat je historiji derviških redova kod nas. Djelo se bavi problemom svakog reda posebno, i u različitim krajevima koji danas spadaju u SFRJ.

Knjiga počinje *Uvodom*, u kome se iznose opći stavovi o sufizmu, mističkom pokretu u okviru islama, o teorijskim raspravama o islamskom misticizmu, posebno onim kod nas, štampanim na srpskohrvatskom je-

ziku i, najzad o, uslovno rečeno, »tvorcima« sufijske misli i sufijskih koncepata svih onih historijskih ličnosti koji su doprinijeli, u teorijskom i praktičnom smislu, razvoju sufijskih koncepata kao što su »*Vahdet-i vudjud*« (Jedinstvo Bića), sjedinjenje s Bogom (*vuslat, fena*), ljubav prema Bogu (*mahabbe*), savršen čovjek (*al-insan-ul-kamil*) i sl.

Krucijalni dio knjige odnosi se na studiju derviških redova, ili tarikata, kao posebnom praktičnom vidu misticizma: mevlevijski, nakšibendijski, halvetijski, kadirijski, rufaiski, beктаšijski, hamzevijski, melamijsko-nurijski. Tu se govori o krajevima u kojima su bili zastupljeni pojedini tarikati, nakon što je dat kraći osvrt na posebnost svakog reda u odnosu na druge i pregled njihovog nastanka. Takođe se govori o tekijama i o pjesnicima iz osmanskog perioda pripadnicima određenih redova i o njihovim dijelima napisanim na jednom od spomenutih orijentalnih jezika.

Posebno poglavlje posvećeno je derviškim redovima i institucijama u Slavoniji i Srbiji.

Kako sam autor djela kaže, ovaj rad je rezultat dugogodišnjeg istraživanja istorijskih izvora, arhivskog materijala i literature napisane o sufizmu. Kao ni od jednog djela, ni od ovog ne treba očekivati savršenstvo i konačnu, svršenu studiju o sufizmu u jugoslavenskim zemljama, samim tim što mnoge stvari ovdje nisu do kraja rasvijetljene, pa ni potkrijepljene primjerima. U knjizi ima nepreciznosti, nedosljednosti i netačnih navoda koji su možda nastali i kao rezultat greški pri štampanju. Navedimo samo neke:

— u uvodu djela autor, pominjući hamzevijske, kaže da je koncepcija hamzevijska kod M. Hažijahića, koji je, inače, najviše pisao o hamzevijama, »pogrešna i neprihvatljiva« ali ne obrazlaže, zbog čega. Autor takođe pominje ortodoksne i heterodoksne redove, ali ne precizira šta podrazumijeva pod tim.

— neke termine-koncepte sufijske misli autor nedovoljno precizno, prevodi na naš jezik: *fenâ* on naziva »nirvanom«, (p.9), *zikr*, derviškom molitvom, (p.9), i sl.;

— pišući o tekiji Hasana Kaimi Babe u Sarajevu, (na str. 47. op. cit.) autor kaže da je ova tekija »pripadala halvetijskom redu, što saznajemo iz saopštenja Mula Mustafe Bašeskije, koji kaže da je pročelnik Kaimijine tekije šejh Alija, koji pripada halvetijskom redu, u podmakloj

dobi otišao na vojnu i poginuo 1772. god.« Autor daje navode Bašeskijinog djela *Ljetopis* i str. 152, na kojoj se pominje šejh Alija, halvetija, ali ne i Kaimijeva tekija nego samo »Tekija«. Sličan slučaj je i sa citiranjem sidžila br. 81, str. 4. na kojoj nema pomena o beктаšijskoj tekiji u mahali Golobrdici u Sarajevu niti o Šejhu Salahudinu što pominje Dž. Čehajić u svojoj knjizi (cf., p. 169; Sidžil br. 81, p 4, iz 1261/1845, GHB biblioteka).

— neprecizan prevod Kaimijevih stihova (cf., p. 169, op. cit.) i upotreba riječi *Esencija*, kao i riječi *perda-perde*— umjesto srpskohrvatske lekseme »veo«, »zastor« (cf. p. 142). Uz to treba reći da Kaimi nije autor alhamiada pjesme »Ti besposlen nemoj hodit« (p. 147), kako čitamo kod Čehajića prema citatu Ljubušaka, Mehmeda Kapetanovića.

— transkripcija u ovoj knjizi je nedosljedna i mjestimično sporna: Ibn Arabi (mjesto Ibn Arabi), Kaimija (mjesto Kaimi, s obzirom da je riječ o pjesničkom mahalsu), F. Koprulu (mjesto F. Keprili od Köprülü), promjena *dede* u *dedeta*, Hamza-dedetova tekija (mjesto Hamza-dedeova tekija) itd.

Najzad pomenimo da se na kraju knjige nalazi neobično korisna bibliografija (»Objavljeni izvori i literatura«) i indeks ličnih imena i geografskih pojmova što često nedostaje naučnim djelima objavljenim kod nas pa ostaju teško »upotrebljivi«.

Bez obzira na pomenute i druge propuste koje ovom prilikom nisu citirani, ovo djelo, treba ponoviti, predstavlja značajan doprinos za izučavanje sufizma i derviških redova, ne samo kod nas, nego i uopšte, kao i za razvoj naše orijentalistike.

S ovim u vezi pomenimo još jednu značajnu studiju o derviškim redovima u svijetu, nastalu u okviru okruglog stola posvećenom derviškim redovima, a održanom u Parizu 1984. Djelo nosi naslov »Les ordres mystiques dans l'islam«, priredili su ga A. Popovic i G. Veinstein, a izdato je od strane Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, iz Pariza.

Mada je u svijetu sve više naučnik-orijentalista koji se bave izučavanjem misticizma u islamu kod nas, na srpskohrvatskom jeziku, postoje tek sporadični napisi i naučni radovi o islamskoj mistici i jedna jedina knjiga-prevod tekstova o sufizmu koji su priredili D. Tanasković i I. Šop, a koja je

izašla u izdanju beogradske kuće »Prosveta«, 1981. g. (knjiga nosi naslov *Sufizam*).

Utoliko je knjiga Džemala Čehajića o derviškim redovima kod nas od izuzetne važnosti. Ona može poslužiti svima onima koji se bave ovim problemom kao dragocjena baza za studiju islamske mistike kod nas.

J. Šamić

Les ordres mystiques dans l'islam (Cheminement et situation actuelle), pod rukovodstvom A. Popovića i G. Veinsteina, Edition de l'Ecole des Hautes études en Sciences Sociales, Paris, 1986.

»Islam o kom će ovdje biti riječi nije oficijelni islam, legalni: onaj koji priznaje Kuran i Sunnu (tradicija) (...), to nije islam koji podrazumijeva zakone šarie, džamije i mujezine, ni onaj što se oslanja na »pet stubova islama« (...), nego islam koji se, općenito uzevši, ne želi suprostaviti ovom pomenutom, nego se javlja više kao njegova nadopuna.« Ovo su, u nešto skraćenom obliku riječi Gila Veinsteina, jednog od sastavljača ove značajne studije o islamskim mističkim redovima u svijetu, njihovom kretanju, gdje je akcent dat na sadašnjoj situaciji. Ova knjiga, zbir studija najeminentnijih stručnjaka iz cijelog svijeta za pitanja sufizma i sufijskih redova u pojedinim kontinentima i zemljama, nastala je kao rezultat Okruglog stola, održanog 13. i 14. maja 1982. godine u Parizu, pod okriljem Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales i uz pomoć Centre de la Recherche Scientifique. Da bi ispunili prazninu koja se osjećala kad je riječ o studiju islamskih mističkih redova danas, da bi dali potpuniju sliku i panoramu u najširem geografskom smislu, francuski islamisti su, kako se kaže u Uvodu ovog djela, pozvali stručnjake iz cijelog svijeta da izlože svoja zapažanja i rezultate dugogodišnjih istraživanja.

Ovaj »islam«, kome su posvećene studije četrnaestorice stručnjaka prisutnih u tom času za Okruglim stolom, jeste islam koji izučava »redove« određene arapskim terminom *turuq* (jednina: *tariqa* – put.). Djelo govori o razvoju mistike na velikom dijelu svijeta, od Evrope do Dalekog istoka, računajući tu SSSR, Afriku, Indiju, Kinu, itd. Mistički redovi u Iranu svjesno su izostavljeni jer je ne tako davno objavljena studija Richarda Gramlicha o šiitskim redo-

vima u Persiji, obimno djelo u 3 toma, kome, kako smatraju autori ove studije nema zasad ništa više da se doda pogotovo ako se uzmu u obzir i prikazi Annemarie Schimmel i Fritza Meira. U razmatranje ovaj put nisu uključena ni Saudijska Arabija i Jemen gdje su se nametnule takve islamske tendencije, kao što su Vahabiti, u prvom slučaju i Zayditi u drugom, koji kategorički isključuju postojanje derviških mističkih redova (poznatih kao i sufijski redovi).

Studija »paralelnog islama«, kako ga još nazivaju autori ovog djela, počinje zapravo objavljivanjem studije Josepha Fletchera o sufijskim redovima u Kini danas. Tu je dat kraći historijski pregled uslova u Kini od 13. vijeka »islamske situacije« u ovoj zemlji, u kojoj »se počinje osjećati uticaj redova (*turuq*) pod mongolskom dominacijom«. Ovdje je takođe riječ o nakšibendijama, i njihovim »frakcijama Kufiyya« (pristalice Ma Laichi-a, i »Dahriyya«, pristalice Ma Mingxin-a (ovi posljednji praktikuju glasni *zikr* za razliku od ortodoksnih nakšibendija koji imaju tajni *zikr* (*khafi*)). Autor ove studije primjećuje i postojanje kadirija, šazilija i suhraverdija kao i političke probleme koji su se javili kad je riječ o razvoju redova, a to su prije svega »modernizam, nacionalizam i komunizam«, kako kaže J. Flecher. »Često se smatra da je kineski islam« dekadentan i odsječen od onog »autentičnog«. Opšte je mišljenje da je kineski islam ostao izoliran u toku historijskog razvoja zemlje od velikih događaja koji su uzdrmali ostali dio muslimanskog svijeta. Studija sufijskih redova (*turuq*) u Kini pokazuje da je taj stav pogrešan.«, završava svoj tekst J. Fecher.

Veoma zanimljive studije Alexandra Bennigsena i Chantal Lemerrier-Quelquejay bave se pitanjima derviških redova u Sovjetskom Savezu. Njihova djela rezultat su dugogodišnjeg istraživanja i rada u zemljama SSSR-a i bazirana su prvenstveno, kako sami autori kažu, na »sovjetskim izvorima«. Ono je što je potrebno odmah reći, to je da su ovi redovi danas zvanično zabranjeni u Sovjetskom Savezu, ali da bez obzira na to, postoje i djeluje najčešće tajno, zavisno od područja.

U tri oblasti Sovjetskog Saveza osjećaje se, zapravo, uticaj i prisustvo sufizma: u Centralnoj Aziji, Sjevernom Kavkazu i Srednjoj Volgi. I ovdje, kao npr. u Jugoslaviji, zvanični islam kontrolira »poklonike

kulta«. »Ukoliko se može reći da se islamska vjera ipak održala u SSSR, kao način života i religijska praksa, to je prvenstveno zahvaljujući derviškim redovima (turuq)« kaže A. Benigsen u svom članku. On se, nadalje, pita, konstatirajući razvoj sufizma uprkos zabranama, da li je taj razvoj favoriziran odsustvom oficijelnih institucija ili je oficijelni islam u padu zahvaljujući upravo aktivnosti derviških redova.

Od redova koji postoje u Sovjetskom Savezu A. Benigsen nabraja kubravije, jesevije, nakšibendije i kadirije, redove kao najprisutnije, dok Chantal Lemerrier kao prisutne redove danas na Kavkazu pominje kadirije i nakšibendije.

Ovi redovi i njihovi predstavnici nazivaju se najčešće u sovjetskim izvorima (kao što su anti-religijska literatura, socio-religijske studije, dnevna lokalna štampa, izjave sovjetskih rukovodioca) najčešće »parazitima« i »anti-socijalnim elementima«, a nerijetko i »fanaticima«, »reakcionarima«, »anti-sovjetskim«, »anti-komunističkim« i »anti-ruskim elementima«, pa čak i onda kad je riječ o nakšibendijama kao najumjerenijim među redovima, Centri sakupljanja ovih ilegalnih grupa najčešće su tajne džamije ili sveta mjesta. Ono što iznenađuje, uključuju pomenuti autori, jeste sve veći broj intelektualaca koji se pridružuju sufijama, »dok su prije Revolucije redovi bili isključivo ruralni«. Na Kavkazu takođe treba primijetiti »apsolutnu simbiozu tarikata sa klanskom strukturom koja se odžala kod Čečena, Inguša i Dagistanaca (...) Danas se čitav religiozni život odvija u okviru male grupe murida koji, što je vrhunac paradoksa, broje i članove Komunističke partije i sovjetske administracije. Lojalnost prema klanu čini se jačom od partijske discipline«, kaže autorica teksta o kavkaskim sufijama.

Nakon Sovjetskog Saveza, u ovoj velikoj studiji se govori o derviškim bratstvima u Turskoj, u kojoj je, kao što je poznato, svako praktikovanje sufizma zabranjeno zvanično od 1925, dolaskom Kemala Atatürka, ali čija aktivnost se ipak nastavlja i danas, manje više u tajnosti, u »post-kemalističkoj« Republici.

O ovome izvještava Klaus Kreiser u tekstu »Bilješke o sadašnjosti i prošlosti mističkih redova u Turskoj.«

Veliku i iscrpnu sintezu o postojanju redova na Balkanu, posebno Albaniji i Jugoslaviji, dao je Alexandar Popović u studiji

»Mistički redovi muslimanski Jugoistočne Evrope u post-osmanskom periodu«. Ovaj rad rezultat je prvenstveno izučavanja na »licu mjesta«, putovanja po krajevima Jugoslavije. Nakon što je sakupio obiman materijal (koji, kako kaže, nije bilo moguće iscrpiti u jednoj jedinjoj studiji) autor konstatuje postojanje dvanaest derviških redova u ovim krajevima: ahmedije, bektašije, kadirije, halvetije, melamije, mevlevije, nakšibendije, rifajije, sadije, šazilije, sinanije i tidjanije. U Jugoslaviji su redovi zastupljeni, naime, u Bosni i Hercegovini, u Makedoniji i na Kosovu, a broj postojećih tekija blizu je stotini.

Autor takođe pominje zabranu postojanja ovih redova, zatvaranje tekija u BiH i njihovu ilegalnu aktivnost, postojanje zajednica ZIDRA u čije Okrilje, pak, ne spadaju tri tekije na Kosovu koje pripadaju redu melamija – nurija. »Sve tekije su jednake, i među njima nema hijerarhijskih razlika«, kaže A. Popović. Svaki red ima svoju matičnu tekiju »*asitane*«, koja instruirira i postavlja nove šejhove, a izvjestan broj matičnih tekija, kod nekih redova iz Jugoslavije, nalazi se u inostranstvu: Damasku, Kairu i Istanbulu, na primjer.

U okviru Okruglog stola bili su prikazani i filmovi, snimljeni o dervišima i njihovim ritualima u Jugoslaviji. Radi se, bolje rečeno, o pet dokumentarnih filmova koji ilustruju malamijski zikr, aktivnost jednog halvetijskog ogranka (karabaši) i najzad tri filma o rufajima. Prva dva realizovala je filmska ekipa iz Göttingena iz »Institut für den Wissenschaftlichen Film«. Dodatna popratna objašnjenja o ovim filmovima i o ritualima koji su snimljeni dao je Darko Tanasković.

Marc Gaborieau dao je značajan doprinos pojavi, razvoju i sadašnjoj situaciji sufijskih redova Indije, sa tabelom koja ilustrira postojanje ovih radova od 8–19.v. (Britanski period) i njihovu zastupljenost s obzirom na ortodoksne redove, gdje su najviše prisutni kadirije, nakšibendije i suhraverdije i s obzirom na heteredokсне kalenderije, rufajije, madartije, benavije, itd.

Nakon kratkog osvrtu Freda de Jonga o redovima u Sri Lanki (nakšibendije, čistije djufrije, kadirije), Denisa Lombarda o redovima na indonežanskim otocima: Indoneziji, Maleziji od 17. do 20 vijeka, Nicole Grandin se bavi redovima u Sudanu, Rogu Afrike i orijentalnoj Africi gdje je najviše

govora bilo o kadirijama, šazilijama i tidjanijama. (O ovom posljednjem redu veoma živo govori posljednja studija iz ove knjige – radi se zapravo o tidjanijama koji potiču iz 19. vijeka iz islamske Gane i Togo. Autor ovog teksta je B. G. Martin).

Fred De Jong, dalje, daje široku sliku Arapskog Mašreqa – Egipta, Sirije, Libana, Palestine i Jordana, Iraka i Arapskog zaljeva, Fanny Colonn se bavi pak mističkim redovima Auresa (»doprinos socijalnoj historiji religijskih snaga Alžira«) dok Nicole Grandin tretira pitanje mističkih muslimanskih redova u Libiji. Ovaj posljednji rad odnosi se, u stvari, na period do 19. vijeka i ništa, nažalost, ne znamo o eventualnom tajnom postojanju libijskih redova danas. Nakon ovoga slijede studije o sufijama Zapadne Afrike (J. L. Triauda) i već pomenuti rad o tidjanijama (B. G. Martina).

Na samom kraju knjige zastupljen je tekst Gila Veinsteina, »pokušaj sinteze«, u kom su iznesene osnovne stvari i opšta slika postojanja svih redova danas u svijetu.

»Korjeni redova u srcu društva u kojima su se razvijali brojni su i duboki, a iskustvo govori da se zvanične zabrane teško sprovode u djelo. Tako je, od nekog vremena, čak i Saudijska Arabija primorana da toleriše zikr na svetim mjestima.« Ovim riječima se i završava zbirka pomenutih studija kojima će čitaoci i stručnjaci širom svijeta obogatiti svoja saznanja o derviškim redovima (tarikatima) u svijetu.

Skup o mističkim redovima, čiji je rezultat ova knjiga, nije ostao i jedini. Mada su u planu organizatora bili nakon ovog okrugli stolovi posvećeni redovima nakšibendijama, beктаšijama i tidjanijama, do sad su održana dva posvećena nakšibend i beктаši redu, dok je treći skup predviđen za juni 1987. godine, u Istanbulu i biće posvećen, umjesto tidjanijama, redu malamijabajramija.

Najzad, recimo i to da se na kraju knjige nalazi Indeks imena i pojmova koji je sastavio Marc Gaborieau.

J. Šamić

Mevlana Dželaludin Rumi, *Mesnevija*,
I, Sarajevo, 1985.

Nedavno je izašla prva knjiga prevoda višetomnog djela *Mesnevi* turskog pjesnika koji je pisao na perzijskom jeziku ili perzij-

skog pjesnika koji je živio u Turskoj Mevlana Dželaludina Rumija. Prevod je načinio Fejzulah Hadžibajrić, šejh Sinanove tekije u Sarajevu koji radi kao naučni istraživač u Gazi Husrev Begovoj biblioteci u Sarajevu. Štampanje knjige finansirali su derviši spomenute tekije, kao i simpatizeri derviških redova iz Bosne i Hercegovine, posebno iz Sarajeva.

Nepotrebno je pominjati značaj Mevlana Dželaludina Rumija kao praoca derviškog reda mevlevija, kao značajnog mistika i prije svega izuzetnog pjesnika čija popularnost ne blijedi ni danas u svijetu i koji je inspiracija mnogim modernim pjesnicima na Zapadu. Posredno, poezija Mevlana Dj. Rumija našla je refleksije i u pjesmama nekih jugoslovenskih savremenih pjesnika, kao što su slovenački pjesnik Tomaž Šalamun i bosanskohercegovački pjesnik Slobodan Blagojević, koji su se upoznali s djelom ovog autora preko engleskih prevoda i to, prvenstveno, preko Nickolsonova prevoda, koji do danas spada među najbolje, najtočnije i najljepše prevode Rumijeve poezije (London, 1977.).

Naši izdavači nisu pak ni ovaj put imali sluha za nešto što po njihovim mjerilima nije »literarno provjereno« (što često i prvenstveno govori o njihovom kulturnom nivou), pa je i ovaj prevod imao svoju »odiseju« o kojoj ponešto saznajemo i iz poglavlja »Obavijest o našem prevodu Mesnevije«. Knjiga je ponuđena izdavaču u Sarajevu (ne vidimo kojem) godine 1973., a izašla je nakon više od deset godina u vlastitoj nakladi derviša. Knjiga se sastoji od dva dijela. Prvi dio je prevod (str. 5–213) a drugi dio se odnosi na komentare prevedenih stihova i mnogih pojmova iz islamskog civilizacijskog i religijskog kruga (str. 215–310).

Na samom početku djela data je kratka biografija pjesnika i mistika Mevlana Dj. Rumija, zatim dolazi obavještenje o djelu, *Mesneviji*, podatak da se sastoji od šest toмова i 25000 stihova, o sadržaju, izdanjima i prevodima *Mesnevije* na Istoku i na Zapadu i obavještenja o prevodu na srpskohrvatski jezik. Ovaj informativni uvod napisao je Halid Hadžimulić, a kratki predgovor djelu sa istorijatom prevoda napisao je prevodilac Fejzulah Hadžibajrić. U svom predgovoru, H. Hadžimulić naziva prevodioca velikim »alimom« – učenjakom, u čije poznavanje Mesnevije, sufizma i općenito djela Dž. Rumija ne treba ni sumnjati. Važno je,

međutim, istaći ovdje nešto što je bitno za ovaj prevod: ličnost Dž. Rumija, njegovo djelo, a posebno *Mesnevi*, cijene i slave derviši, pripadnici svih sufijskih redova, bili oni mevlevije ili ne. Rumi se u svijetu derviša javlja kao jedna vrsta poslanika, on je duhovni vođa – pir – nad drugim pirovima, a njegovo djelo *Mesnevi* ima možda isto toliko značenja koliko i Kur'an. Zahvaljujući didaktičkoj i alegorijskoj osobenosti *Mesnevi*, ovo djelo i jeste svojevrsna sveta knjiga svih derviša. Stoga od 1969. god. i biva oformljena tzv. »Katedra za *Mesnevi*« gdje u jednoj prostoriji Sinanove tekije u Sarajevu šejh Fejzulah Hadžibajrić drži predavanja iz *Mesnevi*. Ova predavanja sastoje se i danas iz čitanja *Mesnevi* na perzijskom jeziku, prevođenja na srpskohrvatski i objašnjenja stihova. Iz ovih razloga, dervišima iz Sarajeva bilo je stalo da pod svaku cijenu izdaju ovo djelo. Oni su se pri tome rukovodili samo svojim vlastitim potrebama, nemajući u vidu i širu čitalačku publiku, zanemarujući pri tom čak i one koji se zanimaju za Rumija i njegovo djelo s naučnog stanovišta. Stoga ovaj prevod vrvi od arhaičnih, izraza, ne samo od turcizama, nego i od arapskih riječi kojih nema u srpskohrvatskom jeziku, a koji imaju isključivo religijske konotacije. Tu je prisutan sav onaj vokabularski registar koji kod islamskih vjernika iz Bosne ima čisto obilježje religioznosti i što ih, vjerovatno po njihovom mišljenju, čini većim vjernicima i bližim Mevlani, *Mesnevi*, pa i Bogu. Iz istih razloga F. Hadžibajrić, prevodilac ove knjige, nazvan je *alimom*, a ne običnim učenjakom, jer *alim* ima konotaciju vjerskog i sufijskog učenjaka; iz sličnih razloga je upotrebljena strana riječ *ders* – čas, predavanje, s manje »religijskog« opravdanja nego ranije pomenuta leksema *alim*, zatim sintagma »dinski nasihati« umjesto »vjerski savjeti«, i niz drugih izraza, potpuno nerazumljivih običnom čitaocu srpskohrvatskog jezičkog područja. Mnogi, pak, tehnički termini iz sufizma dati su u prevodu u zagradi, (menevijat-duhovnost, p. 143) kao i neka kolebanja u leksici (npr. baščovan – vrtlar, p. 72) što nam se (ovo posljednje) čini suvišnim.

Iz ovih pobrojanih razloga, prevod je naprosto »nečitljiv« i ostaje usko namjenski za vjernike, posebno sufije. To je velika šteta s obzirom na značaj Rumijeve poezije koji je istaknut na početku ovog napisa. Uz valjanu lekturu, korekturu, ovo djelo bi dobro došlo širokoj čitalačkoj publici, mada i u

ovom sadašnjem obliku može koristiti mnogim orijentalistima i posebno onima koji izučavaju derviške redove i sufizam.

J. Šamić

Okrugli sto o nakšibendijskom redu održan u Parizu maja 1985. godine

Šta znamo o derviškom redu nakšibendijama, pored tog da mu je osnivač Nakšibendi, da su suniti koji slijede »usul Abu Bekra« i da su rasprostranjeni od Balkana do Dalekog Istoka. Ono što ovaj red ima zajedničko s drugim derviškim redovima jeste ideja o sveprisutnosti i svemoći Boga, o *Vahdet-i vudjüd* (Jedinstvu Bića), ideja o ljubavi prema Bogu i nastojanje da se odricanjem od ovozemaljskih i prolaznih strasti, dugim vježbama, idući pravim putem i prelazeći određene faze i potrebna stanja (*makâm* i *hâl*) što više »približi« Bogu. Ono što bi ovaj red trebalo da razlikuje od ostalih redova u formalnom pogledu jeste prije svega obred – *zîkr* – koji je kod nakšibendija »tajni« (*haff*).

Da bi se što bolje upoznao ovaj red, Ecole des Hautes Etudes en Science Sociale, Centre National de la Recherche Scientifique, Centre d'Etudes des Relations Internationales la Maison des Sciences de l'Homme i Ministre de l'Education Nationale, predvođeni stručnjacima orijentalistima A. Popovic, C. i M. Gaboriau, V. Graff i C. Poujol, organizuju početkom maja 1985. g. Okrugli sto posvećen nakšibendijama (»Table ronde sur les Naqshbandis«).

Preko stotinu stručnjaka iz čitavog svijeta uzelo je učešće u ovom izuzetno interesantnom, korisnom i dobro organizovanom naučnom skupu. Skup je trajao tri dana, svaki dan od 9 h do 18 h, sa oko trinaest referata dnevno. Izlaganja su bila organizovana tematski, prema oblastima i prema podnebljima. Prvog dana, nakon pozdravnog govora Prof. Louis-a Bazin-a, Direktora Turkološkog instituta u Parizu, bilo je riječi najviše o spiritualnim aspektima ovog sufijskog reda. U tom pogledu je zapaženo izlaganje Michela Chodkiewicz-a iz Pariza (EHESS) o nekim aspektima duhovne prak-

se kod nakšibendija (»Quelques aspects des techniques spirituelles dans la Naqshbadiya«), posebno o *tevâdjuhu* kao »usmjerenosti srca prema Bogu«. Vrlo obavještajno, ali i sintetičko izlaganje dao je A. G. Ravan Farhadi (Univ. de Paris III) o djelima na perzijskom jeziku u vezi sa nakšibendijama (»Observations sur les ouvrages en persan et en tajik concernant les Naqshbandis«).

Popodnevne rasprave su bile nešto više specijalizovane i odnosile su se posebno na nakšibendije u SSSR-u. Značajna predavanja, iz kojih smo saznali o nepovoljnom statusu svih sufijskih redova u Sovjetskom Savezu, o njihovom progonu, o bunama ovog reda u 19. vijeku protiv carizma, a kasnije protiv sovjetske vlasti (ovaj red djeluje u SSSR-u u tajnosti od 1923. god.), o uticajima među redovima, imitaciji i simbiozi rituala, izložili su Alexandre Bennigsen (EHESS, Paris) i Chantal Lemercier-Quellejay (EHESS, Paris).

Sljedeća dva dana bilo je, između ostalog, govora o političkim aspektima istorije nakšibendijskog reda (Hamid Algar, Berkeley University, USA), o nakšibendijama iz Indije, Indonezije, Kine (na pr. Françoise Aubin, CNRS, Paris), Egipta i Sirije (Fred de Jong: »Les confréries Naqshbandis en Egypte et en Syries: passé et présent«), o nakšibendijama i bektašijama nakon 1826. god. (Irène Melikoff, Univ. de Strasbourg), itd. Ilustracija o istanbulskim tekijama sa slajdovima (Klaus Kreiser, Univ. de Bamberg) osvjježila je rutinu pričanja.

Posljednji sati ovog Okruglog stola bili su posvećeni nakšibendijskom redu u balkanskim zemljama, posebno nakšibendijama iz Makedonije i Kosova (Darko Tanasković, Univ., Beograd) i Bosne i Hercegovine (J. Šamić i Dž. Čehajić). Uvod o nakšibendijama Južno-Istočne Evrope u post-otomanskom periodu (ukazavši na činjenicu da ovaj red postoji na Balkanu samo u nekoliko zemalja: Rumuniji, Bugarskoj i Jugoslaviji) dao je Alexandre Popovic, (CNRS, Paris). On je iznio i neke metodološke pretpostavke izučavanja ovog derviškog reda i dao značajne prijedloge i reference u vezi s tim.

Ovaj trodnevni skup je pokazao ne samo velik broj zainteresovanih stručnjaka za nakšibendijski red, nego i rasprostranjenost

ovog reda u svijetu, kao i njegovu šarolikost i posebnost s obzirom na zemlje u kojima se nalazi. U nekim krajevima svijeta ovaj red je izgubio svoja osnovna obilježja, nakšibendijski ritual je danas često »glasni i ekstatički zikr« (*djahri*) umjesto »tajnog, nijemog zikra« (*hâfi*). U mnogim zemljama ovakav zikr je pod uticajem kadirija.

U nekim zemljama, kao u Siriji, na primjer, ima i žena okupljenih oko nakšibendija. F. de Jong je takođe pokazao da se u ovoj zemlji nakšibendije »modernizuju« do te mjere da imaju svoje klubove, bazene, terene za sport, i sl.

O svim problemima vezanim za ovaj derviški red o kojima se govorilo tri dana u Sèvres-u kod Pariza moći će se saznati iz publikovanih referata. Organizator je, naime, naumio da objavi sva izlaganja, kao i diskusiju koja je vodena tih dana za Okruglim stolom.

J. Šamić

IV internacionalni kongres ekonomskih i socioloških studija (1071–1920) (Minhen)

Nedavno je, tačnije od 4. do 8. augusta 1986. godine, održan četvrti po redu Međunarodni skup ekonomskih i socioloških studija (IV Internationaler Kongress für Türkische Wirtschaft und Sozialgeschichte). Ovaj put mjesto skupa bio je Minhen. Organizator Kongresa, na čelu sa Prof. H. G. Majerom pripremio je izuzetan doček i program. To je bila jedna od najboljih organizacija među posljednjim turkološkim kongresima.

Učesnicima koji su radili u četiri sekcije od kojih je svaki dan jedna bila specijalna i sadržavala posebno predavanje nekog značajnog turkologa u trajanju od jednog sata, imali su na raspolaganju štampani Program kao i brošuru sa štampanim sadržajima predavanja.

Kongres je počeo svečanim otvaranjem i pozdravnim riječima Organizatora, uvodnim riječima Hansa Stachela, Hansa Georga Majera i Bernarda Lewisa, i najzad preda-

vanjem prof. Halila Inalcika iz Čikaga »Mukattaa i Iltizam«.

Na kraju ovog dijela je odata pošta umrlim profesorima Kisslingu, Hansu Joakimu i Vanči Boškovu.

Na Kongresu je bilo prisutno preko dvjesto gostiju, a posebne referate održalo je blizu dvije stotine turkologa, među kojima je bilo desetak Jugoslovena.

Teme, kao što se vidi i iz kongresnog naslova, kretale su se u okviru socioloških i ekonomskih istraživanja, bilo da su ona za bazu imala historijska dokumenta i literaturu ili su bila kombinovana sa ispitivanjem na terenu. Između ostalog, ovdje je bilo riječi o religioznim grupama u Osmanskom Carstvu (Klaus Kreiser), o taksama, o trgovini i produktivnosti, takođe za vrijeme Osmanskog Carstva, o socijalnim pokretima, o školstvu, o relacijama muslimana i hrišćana u vremenu u kom je živio pjesnik Djalaludin Rumi, o vezama Mletaka i Tursko-Osmanske Imperije, o položaju uleme u osmanskome sistemu u vrijeme reformi. »Zašto nije bilo industrijske revolucije u Osmanskoj Imperiji« bila je tema H. Gerbera, dok je E. Debus, npr. govorio o osmanskoj ekonomiji u periodu od 1908–1920. godine.

Bilo je takođe riječi i o Mustafi Kemalu, turskom nacionalisti, i islamu za vrijeme rata za nezavisnost (1919–1920.).

Jedan broj tema bio je posvećen Jevrejima kao i cionizmu turskih Jevreja, dok je u okviru treće sekcije bilo govora o sufijskim redovima, običajima i tradiciji, gledano sa sociološkog aspekta. Tu su pomenuti bektasije i njihova veza sa janičarima, kao i derviši iz Bosne i njihova, posebno, para-psihološka aktivnost.

U okviru Okruglog stola, koji je takođe bio organizovan, podneseno je nekoliko dužih referata, više u formi predavanja, o Sandžaku (D. Geza), Centru i periferiji u Osmanskom Carstvu (I. M. Kunt), dok je M. Ursinus imao rad: »The Qaza as the Framework for Research on Ottoman Regional Studies«. Okrugli sto predvodio je prof. Bernard Lewis iz Prinštona (SAD).

Bilo je riječi o gradovima za vrijeme osmanske vlasti, najviše o Istanbulu, ali i Kairu i drugim arapskim gradovima (A. Raymond) i specifičnostima života u njima,

o ulozi ne-muslimana, posebno u trgovini u to vrijeme, kao i o odnosu Mladoturaka i Jevreja.

Dok je B. Fleming raspravljala o odnosu između osmanske historije, historije Turske i historije Latinskog Orijenta, analogije i razlike, dakle o jednoj posve opštoj temi, jugoslovenski turkolozi su svoja izučavanja bazirali više na »domaćim« temama koje rasvjetljavaju kulturnu, sociološku i ekonomsku historiju jugoslovenskih zemalja.

Ovo su bile samo nekolike teme od mnogobrojnih koje su bile zastupljene na ovom skupu o historiji Turaka sve do Republike, koji je protekao u petodnevnemu radu.

J. Šamić

Turski katastarski popisi nekih područja zapadne Srbije – XV i XVI vek, knj. I, str. 1–640, Čačak 1985; knj. II, str. 1–491; knj. III, str. 1–563, Čačak 1985. Izdavači: Istorijski arhiv Kraljevo, Međuopštinski istorijski arhiv Čačak i Istorijski arhiv Titovo Užice. Priredio: Ahmed S. Aličić.

Turski izvori, kako je poznato, imaju primaran značaj za proučavanje prošlosti naših naroda od kraja XV do sredine XIX stoljeća. Oni su skoro jedina ostavština za upoznavanje sa unutrašnjom organizacijom i životom u našim zemljama iz vremena osmanske vlasti. Iako imaju tako veliki značaj, može se slobodno reći da je njihovo prezentiranje široj javnosti u vidu prevedenih izdanja do sada išlo sporo. To se naročito odnosi na najznačajniju vrstu turskih izvora, katastarske popise ili tzv. deftere. Mogla bi se skoro na prste jedne ruke nabrojiti izdanja deftera u jugoslavenskoj izdavačkoj djelatnosti, iako je poznato da je sa raznih strana ogromna potražnja za objavljivanjem prevoda deftera. Očito je, onda, da postoji veliki raskorak između mogućnosti pripremanja ovih izvora za izdavanje i potrebe za tim izvorima. U suštini, dvije su stvari koje stoje kao zapreka bržem izdavanju deftera: prvo, malobrojan stručni kadar koji bi radio na njihovoj bržoj pripremi i prevodenju i drugo, nedostatak finansijskih sredstava. Poznato je, naime, da su za izdanje samo jednog deftera potrebna velika sredstva jer se uvijek radi o kvantitativno velikim izvorima od po nekoliko stotina stranica. To nam upravo pokazuje i izdanje koje je pred nama.

U metodološkom pogledu dosadašnja izdanja deftera kod nas su u jednom identična. Radi se uvijek o izdavanju jednog kompletnog deftera za jednu administrativnu oblast koja je u vrijeme sastavljanja dotičnog popisa bilo na snazi (Krajište Isa-bega Ishakovića, Vilajet Vlk, defteri za Crnu Goru). U metodologiji samih izdanja ima izvjesnih razlika. Najkarakterističnije su sadržane u tome da li se uz prevod daje faksimil originalnog teksta, kao što je slučaj izdanja deftera za Vukovu oblast (Vilajet-i Vlk) ili se daje štampani turski tekst arapskim pismom onako kako je dao priređivač, u izdanju Krajište Isa-bega Ishakovića.⁽¹⁾ Iako je izdavanje prevoda sa faksimilima originala najprihvatljivije, s obzirom da to iziskuje i dodatna materijalna sredstva i time znatno poskupljuje izdanje, to se u posljednje vrijeme odustaje od takvih izdanja.

Sada smo, međutim, dobili jedno izdanje deftera koji se unekoliko razlikuje od dosadašnjih. Ovdje se ne radi o prezentiranju kompletnog deftera za jednu cijelu administrativnu oblast (sandžak), nego se daju izvaci više deftera iz raznih godina za današnje područje zapadne Srbije.⁽²⁾ Ovakav pristup priređivača diktiran je činjenicom da su neke ustanove sa tog područja došle do saznanja da se ne može dalje izučavati istorija navedenog kraja bez objavljenih prevoda deftera, koji kao takvi postaju dostupni širokom krugu istraživača, te su udružili sredstva da bi se priredile ove tri knjige. Sa naučnog aspekta ovo sigurno i nije pravi pristup, ali danas, kada je ipak glavna zapreka za izdavanje izvora materijalne prirode, i ovakav način pripremanja deftera za štampu treba pozdraviti. Možda bi ovakav način finansiranja mogao biti i primjer za dalje, što brže objavljivanje izvora i za druge krajeve u našoj zemlji.

1. Hazim Šabanović, *Krajište Isa-bega Ishakovića, zbirni katastarski popis iz 1455. godine*. Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo 1964; Isti, *Turski izvori za istoriju Beograda, katastarski popisi Beograda i okoline*, Istorijski arhiv Beograda, Beograd 1964; *Grupa autora, Oblast Brankovića, opširni katastarski popis iz 1455. godine*. Orijentalni institut, Sarajevo 1972; Branislav Đurđev, *Dva deftera Crne Gore iz doba Skenderbega Crnojevića*. ANUBiH, Sarajevo 1968.

2. Slično ranijem izdanju *Turski izvori za istoriju Beograda*.

Kao izdavači ove publikacije pojavljuju se Istorijski arhiv Kraljevo, Međuopštinski istorijski arhiv Čačak i Istorijski arhiv Titovo Užice. U realizaciji ideje o prevođenju i publikovanju navedenih popisa učestvovala su i Republička zajednica SR Srbije u zajednici sa osnovnim zajednicama nauke regiona Kraljevo i Titovo Užice i samoupravnim interesnim zajednicama kulture Kraljevo, Raška, Vrnjačka Banja, Trstenik, Čačak, Gornji Milanovac, Lučani, Titovo Užice, Požega, Arilje, Bajina Bašta, Kosjerić, Čajetina, Krajujevac i Topola. Treba još naglasiti da se originali ovih objavljenih deftera nalaze u Arhivu Predsjedništva vlade Republike Turske u Istanbulu i u Nacionalnoj biblioteci u Beču. Kopije te građe nalaze se u Orijentalnom institutu u Sarajevu, a priređivač koji je i sam radnik tog Instituta, pri radu je koristio ove kopije.

Ovim korpusom građe obuhvaćena su područja zapadne Srbije ili, preciznije, oblasti Čačka, Kraljeva, Titovog Užica i Gornjeg Milanovca. Taj je teritorij u istorijskom smislu predstavljao i zapadni dnekadašnjeg smederevskog sandžaka u koji su spadale nahije: Rujna, Užice, Požega ili Čačak, Maglič, Rudnik, Rudnička Morava i Ostavica (Siverice, Hisar). Šteta je što nisu uzete u obzir još dvije najzapadnije nahije smederevskog sandžaka, Osat i Sokol, koje su se protezale uz samu desnu obalu Drine nizvodno od Bajne Bašte. To je područje koje se danas zove Azbukovica, te bi time bilo pokriveno cijelo područje zapadne Srbije sve do Drine. Ovakvo je u obradi deftera ostala jedna geografsko-teritorijalna praznina. Priređivač se držao principa da uzima nahije kao cjeline, pa iako je u nekim popisima dolazilo do prebacivanja pojedinih sela iz jedne nahije u drugu, uzimana su u obzir sva naselja koja su bila popisana u navedenim nahijama, bez obzira da li pripadaju teritorijalno današnjim područjima koja su spomenuta. Isto tako, ako se dogodilo da su sela iz ovih nahija prebačena u druge nahije koje se ovdje ne obrađuju, ona nisu uzimana u obzir jer je zastupan princip da se obrađuju nahije kao cjeline.

U tri publikovane knjige obrađeni su dijelovi iz devet deftera koji obuhvaćaju vremensko razdoblje između 1476–1572. godine. Materijali iz ovih deftera su poredani hronološki, sa dva izuzetka. U prvoj knjizi su obrađena tri deftera: etaljni popis smederevskog sandžaka iz 1476. g. (str. 21–272),

detaljni popis smederevskog sandžaka iz 1516. g. (str. 273–374) i detaljni popis smederevskog sandžaka iz 1525. g. (str. 375–619). U drugoj knjizi su isto tako tri deftera: sumarni popis iz 1523. g. /remeti se hronološki red, trebalo bi da ovaj defter dođe prije onog iz 1525. g./ (str. 5–28), poimenični popis vlaha smederevskog sandžaka iz 1528. g. (str. 29–230) i detaljniji popis sandžaka Smederevo poslije 1528. g. (str. 231–476). I u trećoj knjizi su, također, tri deftera: detaljni popis sandžaka Smederevo iz 1559/60. g. (str. 5–168), detaljni popis sandžaka Smederevo iz 1572. g. (str. 169–448) i detaljni popis sandžaka Smederevo iz oko 1540. g. (str. 449–538). Ovaj posljednji bi po hronološkom redosljedu trebalo da dođe prije onoga deftera iz 1559/60. g. Međutim, u knjizi je dato objašnjenje da su ga raniji obrađivači stavljali u vrijeme poslije 1572, pa je on tako i stavljen kao posljednji, ali je u toku samog rada na njemu ustanovljeno da je mogao nastati oko 1540. g. U prvoj knjizi je data uvodna studija sa osnovnim diplomatskim karakteristikama svakog od obrađivanih deftera (str. 7–20). U trećoj knjizi je na kraju donesen *Registar termina* (str. 557–563), a svaka od tri knjige sadržava na kraju *Registar ličnosti* i *Registar geografskih imena*.

Prikazujući ovo izdanje katastarskih popisa, u prvom redu se mora istaknuti ogroman trud koji je priređivač morao uložiti da bi prezentirao ovako veliki materijal. Da bi se pripremilo izdanje ovakve vrste izvora u tri knjige sa skoro 1.700 stranica morala je postojati i velika volja i dugotrajna upornost. S druge strane, ova veoma obimna, sada već izdata građa, predstavlja veliki doprinos jugoslavenskoj istoriografiji i trebalo bi da bude podsticaj za dalja slična izdanja. I sam priređivač je bio svjestan rizika u koji ulazi pripremajući tako obilnu građu, pogotovo što je poslu pristupio na do sada neobičajeni način pripremajući materijal iz više deftera, jer su se pri takvom poslu mogle dogoditi i određene manjkavosti. Određenih nedostataka i ima, ali upoređujući ih sa cjelokupnim značajem izdanja može se reći da oni nisu preveliki, te da su više tehničke nego stručne naravi.

Svakome ko se bavi čitanjem deftera poznati su problemi u dešifrovanju njihova teksta, pogotovo u slučajevima kada pisar nije bilježio dijakritičke znakove, a takvih slučajeva ima mnogo. Ovo se naročito odnosi na

čitanje vlastitih imena, a posebno na čitanje naziva lokaliteta. U čitanju vlastitih imena predviđač se ovdje oblučio uvijek samo za jednu od više mogućih varijanti, ali je u uvodu dao varijante čitanja najkarakterističnijih i najčešće pojavljivanih imena (na primjer: vlastito ime Rajko može se još čitati i Ranko i Ratko, ili ime Janko još kao Niko, Tonko, Žarko, Ružko, itd.). U čitanju naziva lokaliteta, također se odlučivao za onu varijantu koju je smatrao najbližom našem izgovoru, ali je ponekad u zagradi donosio i još poneku moguću varijantu. U slučaju naziva lokaliteta najbolje bi bilo u pripremanju ovakvih izdanja, kada bi se uz svaki naziv donosio i originalni, arapskim pismom ispisani tekst. Međutim, kako naše štamparije ne raspolažu arapskim slogom, to je teško izvodljivo. Inače, prevod i čitanje teksta su korektni, a cjelokupan materijal je dat pregledno, sa mnoštvom bilješki o ubikaciji toponima. Na početku prve knjige, u *Reči Redakcije*, istaknuto je da je ubikacija toponima izvršena u *granicama tolerantnim za ovakvu vrstu posla*, što nije sasvim jasno, jer se ne vidi kakvim se sve pomagalicama priređivač koristio (specijalne geografske karte, imenici mjesta i sl.).

Kako je već naprijed rečeno, u izdanju ovih katastarskih popisa ima i određenih manjih nedostataka. Radi boljeg sagledavanja ovog izdanja, ali i radi toga da bi se nedostaci u budućim izdanjima izbjegli ili sveli na nešto manju mjeru, ukazuje se na neke od njih. Kroz cijelo izdanje uz nazive lokaliteta često se pojavljuje upitnik (?) čija upotreba nije uvijek jasna i koji se nedosljedno stavlja uz određene nazive, što čitaoca može dovesti u zabunu. Evo primjera: na str. 119 prve knjige stoje nazivi za sela: Kutila (bez upitnika) i sa naznakom *nepoznato* i Pribilovina ? (dakle, sa upitnikom) i sa istom naznakom *nepoznato*. Kako se radi o danas nepoznatim naseljima ni samo čitanje oba naziva ne može biti sigurno, pa se u oba slučaja to moralo označiti upitnikom. Isto tako ima slučajeva kad je upitnik stavljen sasvim bespotrebno uz neki naziv: na primjer, *selo Vruci ?*, iako je u bilješki rečeno da se radi o danas poznatom selu Vruci, pa pošto nema nikakvih dilema, jasno je da je upitnik suvišan (I, str. 122), ali i suprotan primjer: *selo Duta* (bez upitnika), a u bilješki se kaže »Duta i sl.« što znači da se može čitati i drugačije pa je tu očito upitnik bio potreban; u ovom slučaju se radi o današnjem

selu Dona uz desnu obalu Drine nizvodno od Bajine Bašte (I, str. 117). Naveden je samo po jedan primjer, ali se ovakvi slučajevi sa nedosljednom primjenom upitnika provlače kroz sve tri knjige, što tekstu daje određenu dozu nejasnoće.

U *Registrima geografskih naziva* u sve tri knjige unesena su sva naselja bez obzira na to da li su ubicirana i da li postoji kakva nesigurnost u čitanju, što se u registru ne vidi. Možda je nazive neubiciranih naselja ovdje trebalo na neki način obilježiti, tako da bi to i u samom registru bilo odmah uočljivo.

Konačno, postoji nejasnoća oko naziva *Registar termina*, kada se ovdje radi zapravo o rječniku i to ne samo termina nego i »običnih«¹ riječi koje se pojavljuju u izdanju, a koje ne predstavljaju nikakve termine. Ako se mislio praviti registar termina, morali su se uzeti u obzir stvarni termini i uz njih naznačiti i broj stranice na kojoj se pojavljuje, čega ovdje nema. Isto tako se mora reći da je ovaj rječnik opterećen tumačenjima riječi koje su u samom tekstu izdanja korektno prevedene i njihovo tumačenje u rječniku je sasvim bespotrebno, jer se nigdje ne pojavljuje njihova turska (arapska) verzija (na primjer: *alef* = *zob*, *a'ma* = *slijep*, *bag* = *vinograd*, *gumuš* = *srebro*, *demir* = *željezo*, *Jehudijan* = *Jevreji*, itd.). Također u *Registru* (rječniku) ima izvjestan broj riječi uz koje nema nikakvo objašnjenje (na primjer: *matardži*, *mesak*, *dželat* =, itd.). Još treba reći da je uz neke riječi trebalo dati objašnjenje da se ne radi o riječima turskog, nego nekog drugog porijekla, a koje su kao termini ušli u tursku administraciju (rataj, teklič, knez, primičur su riječi slavenskog porijekla, šuster je riječ njemačkog porijekla, i sl.) što bi bilo korisno za čitaoca.

U zaključku ovog prikaza mora se još jedanput ponoviti da je naša historiografija obogaćena jednim velikim prilogom koji bi trebalo da posluži kao osnovica za izučavanje osmanskog perioda istorije zapadne Srbije, ali da bude i podsticaj i primjer za slična izdanja ove vrste izvora i za druge jugoslavenske krajeve, bez obzira na uočene sitne nedostatke koje bi trebalo izbjeći u eventualnim budućim izdanjima. Treba pozdraviti ideju i akciju izdavača i ostalih institucija koje su materijalno učestvovala u pripremi za publikovanje ovih deftera, ali i upornost i uloženi trud priređivača. Među tim, ubuduće bi ipak trebalo nastojati da se

izdaju defteri u cjelosti za jedn sandžak, jer je to mnogo prihvatljivije nego izdavanje izvoda iz više deftera za jednu geografsku oblast. Ali, ukoliko se ukaže mogućnost finansiranja i ovakvog načina izdavanja, treba ga pozdraviti i prihvatiti.

F. DŽ. Spaho

Dva prva popisa zborničkog sandžaka iz 1519. i 1533. godine. Dešifrovaó, preveo i obradio: Adem Handžić, [izdali] Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine i Srpska akademija nauka i umetnosti, Knjiga XXVI, Odjeljenje društvenih nauka, Knjiga 22. Sarajevo, 1986.

U zajedničkom izdanju ANUBiH i SANU objavljena su dva najstarija popisa zborničkog sandžaka iz 1519. i 1533. godine u obradi Adema Handžića, koji je te deftere radio kao redovni zadatak u Orijentalnom institutu. To je prvi put da se objavljuju turske katastarske knjige za navedeni sandžak. Kako se iz naslova vidi, radi se o dva popisa iz različitih godina. Oba popisa su sumarni, tj. defteri koji su nastali kao rekapitulacija opširnih popisa koji nisu sačuvani. Svi elementi popisa turskih katastarskih knjiga dati su zbirno. Otuda su oni, bar kad se tiče istorijskih istraživanja, donekle manjkavi, ali u nedostatku poimeničnih popisa oni pružaju izuzetno važne istorijske podatke. Na osnovu njih se može pratiti administrativna organizacija neke oblasti, raspored feudalne klase, u nekima i demografska komponenta, konfesionalna i socijalna struktura i zbirni iznos prihoda. S obzirom na karakter ovdje objavljenih knjiga i njihov obim, sasvim je ispravno i korisno što se dva različita izvora objavljuju zajednički, jer jedan drugi dopunjavaju.

Ovo je također prvi put da dvije naučne institucije zajednički objavljuju turske arhivske izvore. To je dobar put da se više i redovnije izdaje ova građa, jer Orijentalni institut u Sarajevu u svojoj ediciji Monumenta Turcica nije u mogućnosti da publicira tu građu u većem obimu. Možda se moglo razmisliti da i ovo izide u seriji Monumenta Turcica bez obzira na izdavače. U Beogradu, na jednom od skupova orijentalista i istoričara o osmanskim izvorima, upravo se raspravljalo o takvoj mogućnosti i opravdanosti da sve takve izvore imamo u jednoj ediciji

za cijelu Jugoslaviju. Ali, ova saradnja navedenih akademija u svakom slučaju je dobar primjer kako treba da se saraduje u ovoj i drugim oblastima nauke.

Knjiga sadrži:

Uvod na srpskohrvatskom i engleskom jeziku	5–20 str.
I Defter	21–75 str.
II Defter	76–211 str.
Registar geografskih naziva	213–227 str.
Registar ličnih imena	229–233 str.

Faksimile deftera I i II sa zasebnom paginacijom, odnosno sa paginacijom originala deftera.

U uvodu autor je raspravio vrijeme nastanka, način sastavljanja i elemente koje defteri sadrže. Uporedio je oba deftera i pokazao ono što ih razlikuje i ono što ih izjednačava. Posebno se zapaža da je utvrdio činjenicu o padu pod osmansku vlast sjevernih dijelova zvorničkog sandžaka. To se dogodilo oko 1520. godine, a ne 1512. godine kako se do sada u nauci uzimalo.

Što se tiče samog originala deftera, Handžić je obavio poslove koji su u naslovu navedeni: dešifrirao, prevco i obradio. Obrada se sastoji pretežno iz ubikacije toponima, a mnogo manje ima elemenata kritike deftera u cjelini. Međutim, prema usvojenoj Konvenciji o izdavanju orijentalnih izvora, zahtijeva se nešto šira i dublja obrada ovakvih izvora. Ali kako je autor završio ova dva deftera prije nego je Konvencija usvojena, to nije ni mogao postupiti po njoj. Inače, obrađivač je korektno obavio svoje poslove koliko je to bilo moguće i koliko je bilo do sada uobičajeno za ovu vrstu izvora. Kao i u drugim slučajevima kad je u pitanju tursko-osmanska grafija i mogućnost prenošenja i upisivanja naših toponima i homonima i ovdje se osjeća da je autor bio često u dilemi kako riješiti neku ligaturu. Ipak te dileme su u dopuštenim granicama. Kako je i Handžić istakao, posebnu teškoću predstavljala je ubikacija lokaliteta. Pri tome treba imati na umu da se kroz vijekove mnogo toga izmijenilo u toponomastici i onomastici, kako zbog čestih migracija stanovništva i gubljenja pojedinih lokaliteta isto tako i usljed razvoja našega jezika. Mnoga su se naselja izgubila, mnoga promijenila svoje ranije nazive, a neka su primila nazive susjednih naselja. To naročito vrijedi za one krajeve gdje su bili nastanjeni vlasli (stočari). Otuda je i kod Handžića ostao dosta velik broj lokaliteta neubiciran. Ali

znajući koliko Handžić poznaje ovaj kraj, ne može se ni posumnjati da nije učinio najviše što je mogao i da će za sve druge istraživače, ono što je ostalo neubicirano kod Handžića i za njih predstavljati teškoću. Moguće je da se pronade još izvjestan broj lokaliteta ali to će moći učiniti samo dobri poznavaoци terena. Naime, nije isključeno da su se određeni lokaliteti sačuvali u nekoj površinskoj toponomastici, što je obrađivaču bilo nedostupno.

Kako je rečeno, ovaj materijal će pružiti mogućnost za rekonstrukciju administrativne podjele zvorničkog sandžaka koja se više puta mijenjala. Isto tako, omogućiće utvrđivanje feudalne klase i zbirnog iznosa prihoda koji se dijelio feudalnoj klasi u obliku tri kategorije: hasovi sultana, hasovi sandžakbega i timari spahija. Ovi defteri ne pružaju mogućnost utvrđivanja nomenklature proizvoda od kojih su poticali prihodi ili vrste novčanih davanja. Defter I ne pruža mogućnost ni demografskih istraživanja, dok je na osnovu Deftera II to moguće.

Obrađivač je cijelu materiju dao vrlo pregledno i dosta pedantno tako da istraživači neće imati problema s te strane. Na osnovu letimičnog pogleda na original deftera može se zaključiti, kao što je i sam autor istakao, da na određenim mjestima ima dilema oko čitanja, ali takve stvari identificirati ne bi bilo korektno. Umjesto toga treba odati priznanje obrađivaču za uloženi trud i dobro obavljen posao.

Na ovom mjestu osvrnuli bi se na faksimile koji su za oba deftera doneseni. Kolikogod se smatralo neophodnim da se donose faksimili uz defter i makar to ušlo i u Konvenciju o izdavanju orijentalnih izvora koja je prihvaćena od svih institucija i pojedinaca, ipak se postavlja pitanje kada je to opravdano i kada ima svrhe. Konvencija je predviđjela da se donesu faksimili u štrihu ali u takvom stanju da se može bez problema identificirati ukupan tekst izvora. Sa ovim faksimilima koje je Handžić donio nije takav slučaj, posebno sa Defterom I. Kolacionirati osnovni tekst i tekst prevoda, bez obzira na to što autorov prevod to olakšava nije moguće. Po našem uvjerenju faksimili su čitljivi jedva 50%. što nije dovoljno. Stoga i ono što ne karakterizira ovo izdanje naučnim upravo je činjenica da su doneseni faksimili. Po našem mišljenju, faksimile treba donositi u onim slučajevima kada defter ima mikrofilm, pa izravno sa mikrofilma donijeti fotografiju, ili

ako je neki defter sasvim čist, kao što je bio slučaj sa Oblasti Brankovića. U suprotnom, ponovo je nužno konsultirati original fotokopije ili sami original deftera.

Treba nagl. s.iti da se originali oba navedena deftera čuvaju u Arhivu Predsjedništva Vlade Republike Turske.

I pored nekih dilema pa i nekih pogrešno razriješenih podataka, autor zaslužuje pohvalu jer je svojim trudom učinio pristupačnim tako značajne izvore kao što su dva najstarija poznata popisa zvorničkog sandžaka.

A. Aličić

Salih Trako, *Katalog perzijskih rukopisa Orijentalnog instituta u Sarajevu*. Orijentalni institut u Sarajevu, Posebna izdanja XII, Sarajevo 1986. 268 str.

Orijentalni institut u Sarajevu spada u rijetke ustanove u kojima se do danas sačuvalo veliki broj rukopisa na orijentalnim jezicima. Po broju sačuvanih manuskripata dolazi odmah poslije Gazi Husrev-begove biblioteke kao najbogatije riznice ove vrste književno-istorijskog blaga kod nas.

Koliko je zadatak ove naučnoistraživačke ustanove sakupljanje, čuvanje i obrađivanje rukopisne građe, isto toliko je i njeno prezentiranje javnosti putem izrade kataloga rukopisnog fonda jedan od veoma značajnih zadataka u radu Orijentalnog instituta.

Iako se radilo i dalje se radi na izradi kataloga rukopisa, jedini do sada objavljeni katalog je rad Salih Trake »Katalog rukopisa iz medicine, farmakologije i higijene u Orijentalnom institutu u Sarajevu« u kome je kataloški obrađen i naučnoj javnosti predstavljen 101 rukopis iz navedenih oblasti. Kako obim rada nije bio dovoljno velik za posebnu knjigu, katalog je objavljen u časopisu *Prilozi za orijentalnu filologiju* (sv. XXXII/XXXIII 1982/83. Sarajevo 1984. str. 199–265).

Katalog perzijskih rukopisa Orijentalnog instituta u Sarajevu, djelo koje je pred nama, predstavlja jedan od rezultata rada istog autora koji je svoje dugogodišnje iskustvo i znanje orijentalnih jezika posvetio obradi rukopisnih kodeksa iz svih oblasti pisanog stvaralaštva i na sva tri orijentalna jezika. Perzijski jezik, kao polazište za iz-

radu ovog kataloga, uzet je iz praktičnih razloga, jer, kako autor kaže u uvodu, »to je najmalobrojniji dio ove zbirke i moguće ih je obuhvatiti i opisati u jednoj knjizi«.

U *Uvodu* (str. 7–8) je predstavljen u najkraćim crtama istorijat nastanka cjelokupne zbirke rukopisa Orijentalnog instituta, s obzirom da je ovo, kako smo već rekli, prva knjiga iz buduće serije kataloga rukopisa ove naučnoistraživačke ustanove. Zatim je iznesena metodologija obrade: utvrđivanje redoslijeda rukopisa, redni i inventarski brojevi, naslovi, podaci o autoru, prepisivaču i drugi podaci relevantni za obradu rukopisa.

Izvori i literatura (str. 9) predstavlja popis osnovnih kataloga koji su autoru služili kao izvori za naučnu identifikaciju rukopisa tamo gdje se moglo vršiti upoređivanje. Tu su navedene i kratice koje su korištene u citiranju pojedinih kataloga.

Sam kataloški dio knjige (str. 11–241) sadrži obrađena 464 rukopisa poredana prema naučnim disciplinama »kako je to uobičajeno u orijentalističkoj nauci«. Unutar te podjele rukopisi su navedeni hronološkim redom nastanka djela i svakog pojedinog primjerka, gdje je to bilo moguće utvrditi. Komentari ili superkomentari doneseni su uz osnovno djelo. Ovdje treba navesti da je autor u ovaj katalog uvrstio i komentare pojedinih djela koji su pisani na arapskom ili turskom jeziku, kada je osnovno djelo napisano na perzijskom. To se, prije svega, odnosi na djela perzijskih klasika Feriduddin Attara, Dželaluddin Rumija, Šejh Sadija, Hafiza i Džamija, čije je stvaralaštvo komentirano od strane mnogih komentatora.

Najviše prostora u katalogu pripalo je obradi rječnika i njihovih komentara. Preko 170 jedinica (redni br. 85–257) spada u oblast leksikografije, bilo da se radi o arapsko-perzijskim, perzijsko-turskim ili arapsko-perzijsko-turskim rječnicima i njihovim komentarima. Najznačajniji rukopis iz te oblasti, s aspekta proučavanja naše kulturne baštine, svakako je autograf Šejh Fujinog komentara na Šahidijev perzijsko-turski rječnik. Komentar nosi naslov *Hullu-i manzumah*, a nastao je 1110/1698. godine (redni broj 179).

Katalozi rukopisa umnogome mogu dobiti ili izgubiti na vrijednosti ako imaju ili nemaju odgovarajuće indekse koji pomažu u korištenju ove vrste djela. U tom pogledu katalog koji je pred nama predstavlja jedan

od primjera izuzetno dobro pripremljene knjige iz ove oblasti. Doneseni su: *Indeks naslova* – arapskim pišmom (str. 249–251) i u transkripciji (str. 253–256), *Indeks autora* (str. 257–259), *Indeks prepisivača* (str. 261–262), *Indeks vlasnika* (str. 263–264) i *Indeks geografskih naziva* (str. 265–266), te *Ostala lična imena* (str. 267–268).

Ovakav način izrade kataloga treba i dalje praktikovati, jer omogućava uvid kako u jednu vrstu književno-istorijskog stvaralaštva kod nas, tako i u određen vid kulture koji se ogleda u sakupljanju, čuvanju i korištenju ove rukopisne građe.

L. Gazić

Bisera Nurudinović, *Bibliografija jugoslovenske orijentalistike 1918–1945. Bibliography of Yugoslav Oriental Studies 1918–1945*. Orijenalni institut u Sarajevu, Posebna izdanja: XIII, Sarajevo, 1986, 296 str.: 24 cm.

U seriji »Posebna izdanja« Orijenalnog instituta u Sarajevu do sada su objavljene dvije knjige bibliografije jugoslovenske orijentalistike čiji je autor Bisera Nurudinović. Prva bibliografija, za period 1945–1960, objavljena je 1968. godine (Posebna izdanja VI), a druga, za period 1961–1965, objavljena je 1981. godine (Posebna izdanja IX). Sada je pred nama i treća knjiga istog autora, koja nam ovaj put prezentira rani period razvoja naše orijentalistike, od 1918–1945. godine.

Bibliografija je rađena po istom principu kao i prethodne dvije, sa nekim neznatnim izmjenama u rasporedu poglavlja, izvršenim u cilju što preciznijeg razvrstavanja građe. I ovdje je autor, Bisera Nurudinović, dala iscrpne podatke uz svaki poj. dini rad, što se moglo učiniti samo na temelju vlastitog uvida priređivača u svaku bibliografsku jedinicu.

Ova bibliografija je utoliko dragocjenija što obrađuje stari period, stara izdanja, od kojih su prva štampana prije gotovo 70 godina i koja su danas postala pravi raritet (pomenimo samo časopise *Hikmet*, *Hrvatski dnevnik*, *Narodna pravda*, *Volja*, *Zetski glasnik*). Već i sam *Pisip publikacija* (str. 19–24) u kome su pobrojane 94 publikacije objavljivane širom naše zemlje, ukazuje na napor koji je priređivač morao uložiti u njihovo prikupljanje, a da i ne pominjemo kasniju bibliografsku obradu. Bisera Nuru-

dinović je u *Uvodu* (štampan na srpsko-hrvatskom i engleskom jeziku, str. 9–18) izložila principe po kojima je bibliografija rađena, kao i teškoće koje je imala pri njenoj izradi.

Što se samog razvrstavanja građe tiče, ona je raspoređena u 17 poglavlja po strukama. *Opšti dio* (str. 27–35) sadrži prikaze kataloga rukopisa, enciklopedija, raznih periodičnih publikacija, te osvrte na rad orijentalističkih ustanova, kongrese i druge naučne skupove. Radovi o islamskoj filozofiji i njenim nosiocima obuhvaćeni su poglavljem *Filozofija* (str. 37–41). U veoma opširno poglavlje pod naslovom *Islamistika* (str. 43–86) uključeni su radovi o islamu uopšte, njegovoj istoriji, izvorima (Kur'an i hadis), Muhammedu, islamskom pravu. Poglavlje *Etnografija* (str. 87–90) i *Matematika, astronomija i hronologija* (str. 91–97) daju iscrpne podatke o malobrojnim radovima iz navedenih oblasti objavljenim u ovom periodu. Radovi o administrativnim i obrazovnim ustanovama, te ustanovama iz oblasti nauke i kulture toga vremena obrađeni su u poglavlju *Upravne, prosvjetne i humanitarne ustanove* (str. 99–114). Zatim slijede poglavlja koja takođe obuhvataju manji broj bibliografskih jedinica, mada ne manje značajnih: *Medicina* (str. 115–118) – o zdravstvenim prilikama naših naroda u osmanskom periodu, medicinskim rukopisima, *Umjetnost* (str. 119–126) – o islamskim kulturnim spomenicima, zanatima, iluminacijama na orijentalnim rukopisima i minijaturama, *Napisi* na arapskom, turskom i perzijskom jeziku sa sakralnih i javnih objekata (str. 127–131), *Numizmatika* (str. 133–135) – o vrstama novca turskog porijekla koji je bio u opticaju u našim krajevima. Poglavlja se dosta velikim brojem bibliografskih jedinica su *Arabistika* (str. 137–166), *Turkologija* (str. 167–184) i *Iranistika* (str. 185–197). Građa unutar ovih poglavlja raspoređena je prema već ranije utvrđenim principima autora, odnosno svako poglavlje raspodijeljeno je na odjeljke koji sadrže radove najprije iz filologije, lingvistike i leksikografije svakog od ovih jezika, zatim radove o književnosti i istoriji književnosti, te prevode iz arapske, turske i perzijske književnosti u kojima je odvojena proza od poezije. *Naša orijentalna književnost osmanskog perioda* (str. 199–207) sadrži radove posvećene bosanskohercegvačkim piscima osmanskog perioda i njihovim djelima stvaranim na arap-

skom, turskom i persijskom jeziku. Radovi vezani za istoriju naših zemalja u periodu osmanske vladavine, širenje islama i problem bogumilstva, kao i radovi koji govore o našim gradovima osmanskog perioda, i razvoju rudarstva, zanatstva i trgovine obuhvaćeni su poglavljem *Istorija* (str. 209–245). *Putopisi* (str. 247–252) sadrže najvećim dijelom podatke o objavljenim prevodima fragmenata iz putopisa Evlije Čelebije. Posljednjim poglavljem *Biografije i bibliografije* (str. 253–281) obuhvaćeni su radovi ovog karakt. ra posvećeni našim ljudima koji su ostavili traga na društvenom, kulturnom ili upravnom polju Osmanskog Carstva i čija se djela danas ubrajaju u našu kulturnu baštinu, kao i onima koji su se istraživanjem te baštine bavili.

Bibliografija je dopunjena i vrlo iscrpnim indeksom ličnih imena, koji pored imena autora i prevodilaca uključuju i imena priređivača, recenzenata, autora osvrti i komentara, te ličnosti koje se spominju u naslovima ili objašnjenjima.

Napomenimo još jedanput da je i ova bibliografija Bisere Nurudinovića rezultat dugotrajnog i strpljivog rada na prikupljanju i iščitavanju publikacija, odbiru materijala i njegovoj bibliografskoj obradi. Sve bibliografske jedinice obrađene su vrlo studiozno, a čitaocu su čak dati i dopunski podaci koji određuju tematiku rada (kada se to iz naslova ne vidi) i napomene o eventualnim dodacima uz rad (fotografije, faksimili, recenzije rada, i sl.). Naslovi poglavlja, kao i naslovi radova, donešeni su i na engleskom jeziku, što će svakako doprinijeti lakšem korišćenju ove bibliografije među orijentalistima izvan naše zemlje.

Zahvaljujući ovim bibliografijama stekli smo uvid u stvaralaštvo jugoslovenskih orijentalista od 1918–1965. godine. Treba napomenuti da je Bisera Nurudinović autor većeg broja pojedinačnih bibliografija. Između ostalih, tu su bibliografije radova Gliše Elezovića, Hazima Šabanovića i Branislava Đurđeva, bibliografija »Bosanskih salnama« i POF-a I-XXV (sve bibliografije objavljene su u različitim godištima časopisa POF). Moramo istaći da je doprinos Bisere Nurudinović jugoslovenskoj orijentalistici izuzetno veliki, njene bibliografije, rađene kao samostalni radovi, znalčki i strpljivo, jedine su takve vrste u Jugoslaviji. S njima je jugoslovenska orijentalistika postala jedna od rijetkih naučnih disciplina koja ima

svoju bibliografiju za tako dug vremenski period (47 godina).

Ostaje nam još jedino da poželimo da se rad na bibliografiji jugoslovenske orijentalistike što prije nastavi, kako bi bili zabilježeni svi radovi orijentalista, od onih početnih, pa do najnovijih kojima naša orijentalistika bilježi sve značajnije rezultate.

S. Milic

Dr Andrija Nikić, *Franjevački arhiv*, Izd. Franjevačka knjižnica u Mostaru. Mostar, 1984, 204. str.

Pisanje historijskih monografija, pa i razmatranje manjih i jednostavnijih problema u povijesti, pretpostavlja korištenje prvorazrednih izvora. Stoga se problemu sakupljanja, registriranja, prevodenja i interpretiranja izvora mora posvetiti dužna pažnja. Među naše najznačajnije arhive, biblioteke i zbirke dokumenata za proučavanje povijesti naših naroda pod osmanskom vlašću spada i Arhiv provincijalata hercegovačkih franjevaca u Mostaru. Stoljećima su u njemu skupljani dokumenti na orijentalnim i zapadnim jezicima relevantni za proučavanje historije naših naroda. Arhiv također posjeduje bogatu knjižnicu orijentalnih rukopisa, povelja, te veoma bogatu i po najsavremenijim principima sređenu biblioteku od preko 50.000 svezaka knjiga. Katalog turskih rukopisa franjevačkih samostana u Bosni i Hercegovini sačinio je Vančo Boškov i taj katalog je još u rukopisu. Najveći dio rukopisa opisanih u tom katalogu je iz Franjevačkog samostana u Mostaru.

Bogatu zbirku dokumenata, od kojih je većina na turskom jeziku, predstavio je u registralnom pregledu dr Andrija Nikić. Dokumenti, čiji se sadržaj daje u ovoj knjizi datirani su od 1446. do 1862. godine. Stoga oni mogu poslužiti za rekonstrukciju povijesnih zbivanja od vremena neposredno pred turska osvajanja Hercegovine do sedme decenije XIX stoljeća. Njihov sadržaj je vrlo raznolik. Veliki je broj fermama, berata, bujuruldija, vakufnama, takrira, izvještaja, pisama, hudžeta i sl. Tako dr Nikić piše: »Na slijedećim stranicama prvi put su predstavljene povijesni izvori, vrednovani mali, sitni, sekundarni papiri obilježeni »ožiljcima« vremena i napisani rukama nama danas nepoznatih osoba. Oni pružaju mnoštvo

podataka o jeziku, pismu. (ne)prilikama i pokazuju odjeka velikih povijesnih kretanja u malim sredinama.»

Naročito su brojni kadijski hužeti čiji se značaj ogledao posebno u tome što najveći broj kadijskih sidžila, u koji su inače uvrštavani, nije sačuvan.

Regesta fonda Acta Turcarum izradio je Hivzija Hasandedić. Dokumenti kojima se nije mogao precizno odrediti datum nastanka, bez obzira na vrijednost informacije koju pružaju, nisu uzeti u obzir za regesta.

Značaj prezentiranja ove zbirke putem regesta dokumenata proističe otuda što su u njoj dati brojni pojedinačni dokumenti od kojih svaki predstavlja unikat. Tako ova biblioteka sa svim svojim fondovima postaje dostupna za korištenje znanstvenicima za razliku od nekih drugih naših zbirki, čiji su fondovi bogatiji od fondova Frenjevačkog arhiva, ali se zbog neobrađenosti ne mogu koristiti.

Autor dr Andrija Nikić i njegov saradnik na obradi turskih dokumenata Hivzija Hasandedić uradili su posao besprijekorno i time učinili značajnu uslugu historijskoj nauci kod nas.

F. Nametak

Codex Cumanicus de Geza Kuun

Depuis quelques années nous nous occupons de la langue comane du Codex Cumanicus et nous pouvons pour ainsi dire prétendre que nous connaissons bien Kuun, afin de nous permettre de nous exprimer sur son livre: *Codex Cumanicus bibliothecae ad templum Divi Marci Venetiarum*. Budapestini, 1880.

Bien entendu le Codex Cumanicus n'est pas le produit d'une écriture actuellement inconnue, découverte par Kuun, mais en caractères latins-italiens et en partie allemands médiévaux écrits avec des plumes à points larges et des encres de qualité qui ont résisté aux destructions inévitables des siècles. Malgré cela lire et apprendre une langue du 14e siècle qui n'est connue que presque de ce manuscrit n'est pas une tâche facile. Kuun s'en est chargée.

Ce qu'attire l'attention du lecteur c'est avant tout son équité touchante – aucun effort superflu pour expliquer le texte déchiffré! Calme et pesant, il est impartial en-

vers les faits aussi bien clairs qu'obscurs. Il ne torture pas les données, afin de les rendre explicables. Il les lit et transcrit telles quelles tout en exprimant parfois son étonnement par une exclamation (sic!) ou son hésitation par un point d'interrogation. Il est scrupuleux jusqu'à l'extrémité. Versé dans les langues latine, allemande, persane et turques, employées dans le codex, Kuun fut choisi par la Providence à labourer ce champ qui attendait depuis des siècles son expert.

— Qu'est-ce que Kuun a fait?

1. Kuun a lu et translittéré d'une manière assez heureuse tout le Codex Cumanicus. Les mots délaissés sont rares et cela à cause de:

a) l'illicite. Par exemple du feuillet 59 verso il a pu lire seulement:

eruv	vis	čorhaa
čaman	trege	čuprak (p. 142)

Lá nous trouvons encore (Tazkar) *tazqar* »action de se souvenir: souvenir –? nom de personne«; cf. tc. *tezkar* »anma« (OT) (ar. *tezkar*); (sare) *sare ~ sari* »ce qui est en mouvement« (ar. *sari* id.), (v)us glose latine de com. »sare« – *usus* »exercice, pratique«;

b) l'inadvertance. Par exemple com. (jelkuldeydir) allm. (is slotirt) (82^o9 g) *yelkuldeydir* »il s'agite«. Ces omissions furent insérées jadis par ses successeurs.

Il faut encore rendre compte des fautes d'imprimerie, dont la plupart furent remarquées à temps et corrigées par G. Kuun personnellement à la fin de son livre.

2. Kuun a complété d'une manière juste les abréviations qui accompagnent les graphies et les gloses latines, allemandes, persanes et comanes. Par exemple: tria psona psētis idicativi mōi nūi sigulaīs (= tertia persona praesentis indicativi modi, numeri singularis) (p. 175);

3. Kuun a pu distinguer – ce qui très difficile dans les feuillets à graphies comanes, glosées en allemand ou en latin, où la place des langues n'est pas toujours distincte – les données comanes de leurs correspondantes allemandes ou latines. Bien entendu il n'a pas toujours réussi. Par exemple: (kula tus d gar gliich) (57^o33 g) deviennent chez lui: kula ogar glūch (p. 137) – sans(tus). Pour lui kula est un mot coman signifiant »lan-ceola« (= »?«) (p. 266) et ogar est de même un mot coman signifiant »fortuna prospera« (p. 256) et glūch est un mot allemand »fortuna«, lequel il confère avec allm. mod. *Glück*

(p. 357). Alors qu'on y a com. *qula tus* »steppe« [KQŽS *qula tuz* »qula duz« (= »steppe«)] et allm. *d(em) gar gliuch* (Grønbech) Puisque dans ces colonnes les mots comans s'écrivent ordinairement à gauche, Kuun prend (odim koralmadim) (82^r8d) pour trois mots comans: Fortasse *اودون* »lignum«, *قوال* »instrumentum«, *معدن* »metallum« (p. 233, no 18). Grønbech lit le premier élément (odiui) de (lat. *ōdir* »hair«) et le prend pour le correspondant de com. *kō-ralmadym*, de *kōr-alma* – nicht sehen wollen, nicht ausstehen können, hassen: *kōr-almadym* »odiui«, ce qui est juste. En traduisant com. *kōralmadym* par »je n'ai pas pu (le) supporter« [cf. kirg. *men onu kōrōlmōdūm* »ja zavidoval emu, nemog ego terpit« – ich beneidete ihn, konnte ihn nicht leiden« (Radloff)], on obtient une traduction plus juste encore de lat. *odiui*.

C'est ici qu'il faut indiquer les difficultés surgies des lettres écrites d'une manière proche, ce qui trompe chaque spécialiste. Ce sont en premier lieu c, t; g, s; n, u etc. Par exemple (bes bat mā) de (60^r27) furent lus par Kuun *beg mac ma* et expliqué comme *bak manga* »attende mihi« (p. 144, no 8). En réalité on y a *beš batman* »5 batmans«, déterminés par Bang¹⁾; (niāt etkil) de (59^r10 d) furent lus par Kuun *mac etkil* et traduit par »invoco« (pp. 141,304), déterminés plus tard par Drimba comme *niyāt etkil* »prose-toi (éventuellement décide-toi)«²⁾.

Le dernier morphème d'une graphie comane fut pris par Kuun pour la syllabe primaire d'une glose allemande: *čovlamnang gis ladenne*(...) – toutes laissées non traduites (pp. 137,357: *gisladenne* – allm.). Grønbech accepte *čovlan* – »lärmen« sans citation de la glose allemande (ou ? latine). Drüll ne la cite pas de même. Dans KQŽS on a *čovlan* »šula«, *čovlanmanyž* qui vient au sens de »ne faites pas de tapage!«, ce qui est juste.

4. Kuun a muni les textes et les unités lexicales translittérés par lui notes sous les lignes, où il explique:

a) la situation graphique actuelle du manuscrit. Par ex.: p.1 no 1: *Vocis mesini-*

dem post *n* sequens vocalis *i* erasa est;

b) les additions supplémentaires: p. 7, colonne latine: *alpergo hospito*¹ et no 1 »Hospito« *tertia manus nitido caractere gothica* addidit;

c) les corrections supplémentaires: p. 77 colonne comane: *tō(u)rā* (sic!)⁶ et no 6: *Secunda manus u delevit, o lineola transversa signavit*. cf. *formam kaz. türā* »judex« et *čag. törā* »lex«;

d) les fautes dans l'édition de Klaproth: p. 61, colonne comane: *čipziklar*⁴ et no 4: *Klapr. perperam čipzidar* edidit;

e) les sens des mots: p. 63, colonne comane: *tirilmac*¹ et no 1: Cf. *تيريلماک* »vium esse«;

f) l'origine étrangère des mots comans, où il cite les mots originaires en caractères arabes, persans, grecs, latins, slaves, hongrois, hébraïques respectifs: p. 120, colonne comane: *sufra ūl catra*⁴ et no 4: Fortasse gr. *κατεδρα*;

g) les donnés historiques, géographiques: p.192 *korking ienipt' libāni*¹⁰ et no 10: *Mons Libanus, cui scriptor cantici canticorum* (cap. 5, v. 15) *staturam hominis omnino perfectam similem dixit*;

h) et détermine l'original latin d'un texte traduit en coman et cite la littérature théologique: p. 200 *jertinči 9 titredi* et no 9 I.e. *jer tinči titredi* (»moles tre«) »terrae quies commota est«, apud *Matthaeum* »et terra mota est« (cap. XXVII. v. 51);

i) Parfois il traduit en latin toute une phrase comane: p. 193: *ten isi sis⁹ tenli boldi* et no 9: I.e. »sine corpore et calore corporeum factum est«; Kuun prend (*isf*) pour *isi* »chaleur«, mais on y a: *ten išisiz tenli boldi* (son Verbe) s'est incarné (*liit. est de-venu corporel*) sans l'oeuvre du corps (= sans accouplement)« (Drimba pp. 269, 280);

j) Il fait des remarques sur le nombre des syllabes dans les vers: p. 188: *bisni tiley jarli boldi*¹ et no 1: *Haec quoque linea octo syllabas complectitur*.

5. A l'exception des deux dernières strophes, Kuun a déterminé les vers de *Ave porta paradisi* (pp. 186–206), où chaque strophe

1. W Bang, *Über die Rätsel des Codex Cumanicus*, dans »Sitzungsberichte der königlich-preussischen Akademie der Wissenschaften« Berlin, 1912, p. 342.

2. V. Drimba, *Miscellanea Cumanica* (IX), dans »Rocznik Orientalistyczny« XL, Z. 1. 1978, pp. 29–30.

3. W. Bang, op. cit., p. 340.

4. J. Németh, *Die Rätsel des Codex Cumanicus*, dans »Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft«. (Leipzig), 1913, p. 587.

5. W. Bang, op. cit., p. 340.

commençant par *Ave*, il n'a pas estimé nécessaire de les séparer, mais il parle des stophes (par ex. no 2 de la p. 192). Donc Kuun est le premier qui a pu extraire le plus grand texte poétique du CC (v. Ligeti p. 18, no 22).

6. Après Pater noster Kuun cite l'Oraison dominicale en tatar de Kazan, en altaïque et en osmanli (pp. 71-73).

7. Kuun a ajouté 4 vocabulaires à la fin de son livre: I Vocabularium cumanico-latīnum. II Vocabul. persico-lat. II Vocabul. germanico-lat. IV Vocabul. mediae et postremae latinatis. Le plus grand et le plus précieux de ces vocabulaires est le premier. Il contient à quelques exceptions près, toutes les gloses comanes de la première partie du CC et les graphies comanes des dits et certains mots des textes. Là Kuun non seulement emploie les correspondants latins ou allemands des mots comans, mais parfois offre sa propre traduction: par ex.: *ayran* qui est la traduction comane du lat. *stalla*, est traduit par Kuun par »trabes unum equum ab altero dividens«, lequel il confère au čag. *ayran* id. (p. 121, no 9). Il ne passe pas sans indiquer l'origine étrangère d'un emprunt en coman. Par ex.: *armut* »pirum«, pers. **آمرود** (p. 250).

8. Tout cela – le Codex Cumanicus translittéré et les vocabulaires – est précédé d'une préface et des prolegomena (pp. I-CXXXIV), où Kuun passe en revue l'histoire de l'étude du CC, exprime son attitude envers la langue comane et cherche ses liens avec les langues turques, expose la valeur des lettres employées par les scribes et par lui et fait le Conspectus codicis (pp. CXXXI-CXXXIV).

Avec ces lignes nous avisons un seul but – de ne pas regarder au Codex Cumanicus de G. Kuun comme une oeuvre uniquement bibliographique, au contraire nous devons tenir toujours compte de ce qu'il a dit (ainsi que fait Drimba dans ses *Miscellanea Cumanica*) et de vérifier sa contribution avec les interprétations de ses successeurs. Notre tâche sera de soustraire les vérités découvertes par Kuun et de les sauver de la poussière des temps. Car:

1. Il a lu plus correctement que ses successeurs certains mots. Par ex.: (jani atma) (60'19) *yāni atmā* »pour tirer l'arc« est translittéré par Kuun: iani atma (p. 144), qui depuis Bang (quoiqu'il a remarqué le j, mais il l'a pris pour une ligne) devient ani atma³⁾ et traduit par J. Németh par »Ihn zu erschla-

gen«⁴⁾. Puisqu'il y est question de l'oiseau, nous nous demandions comment peut-on jeter un oiseau? Maintenant que nous disposons d'une photocopie du manuscrit nous voyons que Kuun a raison. Ligeti (p. 21) accepte que Kuun a lu plus juste boyov »colour« contre *bajov* de Grønbech [mais on y a vraiment bayiov (6'25 colonne de gauche)].

2. Il a interprété plus correctement que ses successeurs certains mots. Par ex.: p. 186 dbitor udakci¹ et no 1 Čč: čag. **اوراك**. Siglum super *i* in voc. »dehitor« vacat. Et dans son Vocabulaire coman-latin il traduit udakci par »dehitor«. En effet on y a *udāk-cī* »débiteur, filou«, absent chez Grønbech et dans KQZS.

3. Sa sémantisation est parfois plus juste que celle de ses successeurs. Par ex.: pp. 166,259 utlu taš »silex«, qui depuis Bang fut traduit par »ausgehöhtē Stein³⁾, mais on y a *utlu taš* »silex«.

4. Sa sémantisation des mots latins médiévaux est aussi plus heureuse parfois que celle de ses successeurs. Par ex.: (tobalak parkū) de (82'30 d), (tobalak parkun) de (82'21 g), où *tobalak* fut traduit par lui par »locus septus«, »hortus« (p. 288) et lat. parcu par »locus circum clausus« (p. 362), donc *tobalaq* »parc rond, clairière ronde« traduit par Grønbech par »etwas rundes, hier wahrsch. Buckel«, KQZS »domalaq« (= »šar«).

Dans sa préface, Kuun s'adresse au lecteur avec les paroles: Te autē candidē Lector! oro atque obsecro, ut mihi defectus et menda sane multa et gravia benigne ignoscas. C'est nous qui devons exprimer devant sa mémoire glorieuse nos reconnaissances profondes pour son oeuvre apostolique et assurer qu'elle sera immortelle parallèlement avec le Codex Cumanicus même. Et l'Académie hongroise des sciences et la Société de Kőrösi Csoma ont prouvé cela en reprintant cet ouvrage qui était devenu depuis longtemps une rareté bibliographique. Ce qui est nouveau dans la nouvelle édition ce sont les *Prolegomena to the Codex Cumanicus* de L. Ligeti, où l'éminent orientaliste hongrois passe en revue non seulement les mérites de G. Kuun, mais offre une appréciation des recherches sur le codex, accompagnée d'une analyse multilatérale, personnelle du codex, allant jusqu'à l'étude de certains emprunts orientaux en latin, rencontrés dans ce manuscrit. On y trouve encore l'indication en marges des pages du CC, faite par l'éditeur

E. Apor, ce qui facilite beaucoup le chercheur.

Abréviations

allm. = allemand	kirg. = kirgiz
ar. = arabe	lat. = latin
CC = Codex Cumanicus	pers. = persan
com. = coman	tc. = turc

- Drimba, V. *Syntaxe Comane*. București-Leiden, 1973.
- Drüll, D. *Der Codex Cumanicus, Geschichte und Gesellschaft*. Stuttgart, 1979.
- Grønbech, K. *Komanisches Wörterbuch*. Kopenhagen, 1942.
- KQŽS A. K. Quryšžanov, A. K. Žubanov, A. E. Belbotaev, *Kumanša-qazaqša žülik sozdik*. Almaty, 1978.
- Ligeti, L. *Prolegomena to the Codex Cumanicus*, dans »Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung.« T. XXXV (1), 1981. pp. 1–54 et dans *Codex Cumanicus*, Edited by G. Kuun with *The Prolegomena to the Codex Cumanicus* by Louis Ligeti. Budapest, 1981.
- Radloff, W. *Opyt slovarja tjurksix narečij. – Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte*. St.-Petersbourg, 1893–1911.

M. Mollova

Davoud Monchi-Zadeh, *Das Persische im Codex Cumanicus* dans »Acta Universitatis Upsalensis, Studia Indoeuropaea Upsalensis, 1«, Uppsala 1969, 219 p.

A voir le titre du livre, on dirait qu'il contient une étude sur les gloses des colonnes persanes du Codex Cumanicus (= CC). Mais ce n'est pas ainsi. Monchi-Zadeh y a introduit encore toutes leurs correspondantes comanes existantes. Cela nous donne la cause de traiter ce livre comme un ouvrage touchant la turkologie également.

Dans sa courte introduction l'auteur indique que les gloses des colonnes persanes ont été assurées aux Italiens par des informateurs comans (p. 14). Les plus grands changements phonétiques attestés dans les données persanes il attribue aux particula-

rités linguistiques comanes (pp. 14–17) et très peu d'entre eux – au dialecte persan des Caucases (p. 18). Ainsi la publication de Monchi-Zadeh attire l'attention du turkologue par ses deux faits: 1) l'introduction des correspondants comans des mots persans (là malgré la déclaration de l'auteur »Bei der Wiedergabe der K. Wörter folge ich genau K. Grønbech« (Bemerkungen), on voit l'attitude personnelle de Monchi-Zadeh, ce qui est très positive); 2) les mots persans à la comane – constatation qui donne aux iranistes la carte blanche pour la reconstruction libre des formes iraniennes.

Deux ans plus apparaît *The Persian Vocabulary of the Codex Cumanicus* (Budapest 1971, 235 p.) de A. Bodrogligeti qui a le même sujet. Une comparaison entre ces deux ouvrages montre que leurs auteurs prennent des attitudes assez différentes envers les données persanes, surtout dans la reconstruction. Bodrogligeti s'arrête irrégulièrement sur les correspondants comans des mots persans, où il emploie sa propre interprétation, avec des voyelles longues, de *t* (*solžan* »sultan«) dans les emprunts, ceux qui sont absents chez Grønbech et Monchi-Zadeh.

En lignes générales, Bodrogligeti se tient plus proche des gloses, alors que Monchi-Zadeh se permet la reconstruction libre et suit la langue persane classique. Par ex.: /ap/, /aou/ [les données du CC seront prises entre / /, ainsi que chez Monchi-Zadeh, chez Bodrogligeti on a ( )] deviennent chez Monchi-Zadeh *āb* »Wasser«, chez Bodrogligeti *āp*, *āw*. Respectivement (ciaršau) M.: *čadur(i) šab* »Bettuch« et B.: *čaršaw*. Parfois la différence entre l'interprétation de Monchi-Zadeh et celle de Bodrogligeti est très grande. Par ex.: /gureue/ M.: *jōrān* (*gārāb*) »Fusslappen«, B.: *gūrēwē*; /daruana/ M.: *darman* »Arznei«, B.: *dārūhāna*; (atraf) M.: *i'tirāf* »Bekanntnis«, B.: *atrēf*; /saap/ M.: *žāj* (*zā*, *zāg*, *zāk*) »Alaun«, B.: *šāp* (ar. *šabb*); /saghte/ M.: *zaft* »dicht«, B.: *sahta*. Nous ne pouvons pas prendre une attitude critique sur la véracité des uns ou des autres. Bodrogligeti est plus fidèle aux données, mais ces données sont toujours à la comane.

Les deux auteurs en étudiant pers. (mahul batal) M.: *māxūr* »Trinker«, *baṭṭāl* – son synonyme, transcrivent leur correspondant coman /beylytan chertar/, laissé non interprété par Grønbech. Selon Monchi-Zadeh on y a *bejlikam-kertar* »ein ausschweifender, zügelloser Mensch«, de pers. *bē* (*bad*)*ligām-*

-kirdār, de *bad-ligām* »gard-mouthed, head-strong« (p. 144), B.: *belidān qirtaq* »idle«, Monchi-Zadeh prend /beylitān/ pour /bejlīcan/ et son interprétation nous paraît plus juste.

Le livre de Bodrogligeti se base déjà sur les difficultés franchies par Monchi-Zadeh. Mais ni Monchi-Zadeh, ni Bodrogligeti n'expriment leur soupçon sur la présence de tel ou tel comanisme dans les colonnes persanes. Seul Monchi-Zadeh en parlant de /tixga/ *tizga* »Strumpfband« fait remarquer que: »(Das W. ist im P. nicht belegt.)« (p. 63). Et une autre fois il se permet d'échanger la place des gloses dans la ligne suivante: lat. doctor pers. bīlismā com. osta (9¹²), où /osta/ de la colonne comane devient pers. *ustād* »Meister« et (bīlismā) com. *bilišmen*. Tandis que Bodrogligeti accepte *bilišmān* pour persan et *ostā* pour coman. Dans la base de *bilišmān* se trouve le mot turk *biliš* »connaissance, . . .«, mais /man/ peut bien être turk et persan, remontant à pers. -*mand*. Ce mot n'est pas connu dans les dictionnaires des langues turques que nous disposons. G. Doerfer ne l'introduit pas dans son *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*. (Bd. II, Wiesbaden 1965). Alors on peut admettre que /bilismā/ et /osta/ sont en même temps persans et comans.

Dans le CC plusieurs graphies latines furent traduites en persan et en coman par les mêmes gloses, écrites de la même manière, mais qui se transcrivent souvent différemment par Monchi-Zadeh et Bodrogligeti. Par ex.:

lat.	pers.	com.
cāminum	bochoric	bochoīch 50 ²⁴
fgorarius	bohoric	bohoric 53 ⁹

M.: pers. *būxārī*, com. *boxorik* »Kamin«, B.: *bohorik* 1. »oven, stove«, 2. »open fireplace«, com. *bohorik*. Selon les graphies latines, Bodrogligeti traduit ces gloses de deux manières, ce qui est juste. Mais nous ne savons pas laquelle de deux formes – transcrite (*bohorik*) et reconstruite (*būxārī*) est plus juste? En partant des données comanes nous trouvons deux variantes comanes; *bohorik* ~ *boqoryq* et *boxorik* ~ *boxo-ryq*. Grønbech: *boxorik*.

lat. inuidioxus
pers. bachil
com. bachil vl jsarlı is kó 50¹⁹

M.: *baxil* »neidisch«, B.: *baḥīl* (donc même transcription à reconstruction), mais

M.: com. *baqyl* (*baḡyl*), B.: *baḥīl*. Bodrogligeti ajoute encore *īsarlı*, absent chez Monchi-Zadeh (probablement par inadvertance). Ce dernier mot de la colonne comane est transcript *yzarly* < ʀ par Grønbech. Après /jsarlı/ il y a encore 4 lettres: *ısl-]ko* ou *ıet-]kóe*. Kuun (p. 117) les lit *isi: isarlı isi*. Dans son vocabulaire coman-latin il introduit *isarlı* »invidus« et *isi* »invidus« (p. 255) séparément. Donc il les prend pour deux mots comans synonymiques. /isi/ est absent chez les autres auteurs. Serait-il un mot coman ou la traduction allemande de /jsarlı/, car ces derniers furent ajoutés par un scribe de la 2e partie (appelée ordinairement allemande). Grønbech donne uniquement la graphie latine. Donc pour lui il serait un mot obscur.

En ce qui concerne la transcription de com. /bachil/ c'est *baqyl* qui est juste; *baḡyl* est la transcription de Grønbech de /bagil/: /bagil kisi/ de 66^{3d}, qui devait être transcrit, à notre avis, *baḡyl*; ar. *ḥ* de *baḥīl* est devenu une fois *q* (*ḥ>q*) et une autre fois, il s'est conservé.

Le même phénomène (*ḥ>q*) s'observe dans pers., com. /charḡ/. M.: pers. *xarj* (= *ḡarḡ*), com. *xarḡ* (*xarč*) »Ausgabe«. B.: pers. *harj*, com. *harj etār mār* »I spent«. Grønbech a bien remarqué que /charḡ/ fut corrigé en /charç/. Voilà pourquoi il le transcrit de deux manières *ḡarḡ*, *ḡarč*: *ḡarč et-* »ausgeben«. La correction est faite en grattant les parties extérieures des g, qui sont devenus *ε* et non pas *ç*. Pour nous *ç* est pour *č* aussi, mais *ε*, employé par les scribes de la 2e partie du CC, est pour *c* (ts); *ch* de la 1ère partie du CC, on le sait bien, est pour *q*, *k*. Alors on y a: (*qarḡ et- ~*) *qarc et-*.

Pourquoi ar. *sarrāḡ* »sellier« figure dans la colonne persane du CC sous forme de (seraghag)? Monchi-Zadeh le transcrit directement *sarrāj* (p. 102). Bodrogligeti l'étudie dans deux paragraphes différents: §16. b. i, 3, où il parle de *a > ä* et §21. a. ii. 1., où il parle de la simplification des consonnes géminées: *sārāj*. Mais ni Monchi-Zadeh, ni Bodrogligeti ne s'arrêtent sur /agh/ inorganique de /seraghag/. Il faut dire que c'est encore le produit de la langue comane intermédiaire: voyelle longue, étant absente (ou présente dans la conscience linguistique des Comans sous deux formes – forme contractée: *ā* et forme non contractée: *aḡa*, *aḡa*) figure ici comme *aḡa*. Donc /seraghag/ est une forme aisée, comane (de *sārāj*/ *īsarāj* persane): *seraḡaḡ*/ *serraḡaḡ*. Le même cas

représente /iomaha/ com. *yāmaḡa* → pers. *gāmā* à notre avis, mais M. (pp. 63–64): *ījāma(i) x'āb* /jomaha/ (st. jamahau?); B.: *jāmāhā*.

/patia/ de 45⁷ est pour Monchi-Zadeh *pāsā* »König«, mais pour Bodrogligeti *pātyā* – non prouvé. Lat. Princep (chez Monchi-Zadeh princeps – ?, faute d'imprimerie), pers. /Pjer ul Patia/, com. /Beg/ de 45⁹ deviennent chez Monchi-Zadeh: pers. *vazīr* »Wesir« et de nouveau *pāsā*, com. *beg*; B.: *psār* < pers. *pisar* »son« (probablement détaché d'un mot composé). Ainsi /patia/ reste suspect. Nous nous demandons si le copiste n'a pas pris la lettre /p/ pour /t/. Alors /patja/ serait une forme comane (*pašša*) de pers. *pāsā*. Mais (*patia*) apparaît trois fois sous la même forme, ce qui ne serait pas accidentel.

Malgré sa déclaration de suivre Grønbech dans la transcription des gloses comanes, Monchi-Zadeh ça et là donne sa propre interprétation, par ex.: lat. Fortuna pers.

Bachat com. Rox ul orozu ☞ de 13¹¹. M.: pers. *baxt*, com. *roč*, *oročun* »Schicksal, Glück«. Monchi-Zadeh associe *roč* au tk. *oruč* /*oruğ* »jeune« et rejette *roz* et *oroz* de Grønbech; B.: pers. *bahat*, com. *rōz*, *orōz*. Mais /bachat/ témoigne ouvertement de com *baqat* < pers. *baqt*, toujours *x > q* et l'addition d'a; /*roč*/ est devenu chez Monchi-Zadeh /*roz*/ et de la *roč*, ce qui n'est pas juste; /*orozu* ☞/ est translittéré par Kuun *orozung* (p. 28) et est transcrit par Grønbech *orozuŋ* (2. Pers.). Nous y voyons une abréviation latine ☞ de *us*, employée dans quelques mots comans aussi. Donc /*orozuus*/ transcrit *orocuus*, de *oroc*, variante de *oruč* < pers. *rūz* et tk. *uus* »chance« < *uyus oroc uus »chance« – hendiadion. Ainsi dans cette ligne on trouve com. *baqat*, *roz*, *oroc uus*, pers *baxt*.

lat. Tripodés pers. Sepa com. Tosacnig ayagí (52²⁵). M.: pers. *sē-pā* com. *tōšeknā a jayy ein niedriger Tisch mit 3 Füßen*, worauf man das Bettzeug zusammenpackt, ce qui est très juste. Monchi-Zadeh s'arguemente par la traduction pareille de Zamaxšarī [dans *Muqāddima (t al-Adab)*] du mot arabe *mašğab* et rejette la traduction de Grønbech par »Nachtisch« (p. 105). Bodrogligeti malheureusement ne le suit pas. Pour lui *sepā* signifie »tripod«.

Monchi-Zadeh traduit le mot commun au persan et au coman *šagar-band* par »Löber, Herz und Lünge zusammen«, suivi de la remarque suivante: »Grønbech nimmt das

nächste lat. W. budellum dazu übersetzer die p. -k. Gl. als »Darm« (p. 65); B.: »lungs«.

Les noms des mois lunaires, arabes de la colonne persane furent traduits d'une manière explicative et non pas en partant des graphies latines, alors que Grønbech fait la traduction lexicale des noms correspondants de la colonne comane (par ex.: *sövünč aj* »Freudenmonat«) et Bodrogligeti – la traduction de la graphie latine (par ex.: *rabī-awal* »February«; M.: *rabī'al-awwal* »der 3. musul. Monat« (p. 90) – il fallait encore ajouter »qui correspondait à la date de la traduction de la liste des noms de mois latins du CC au février«).

Malheureusement le livre de Monchi-Zadeh souffre d'incorrections graphiques, de fautes d'imprimerie. Par ex.: k. *taraxu* /*taraxu* »Wage« (p. 58), au lieu de *tarazu* [p. 174: *tarazu (tárázü)*], lat. *individuosus* (p. 39) au lieu de *inuidiosus*. Parfois l'abréviation k. (qui est pour coman) tombe. Par ex.: *dām*, *aγ* »Schlinge, Netz, Falle«, où seul *dām* est persan, alors que *aγ* est coman et devait être précédé de l'abréviation k. Le tilde se complète toujours par n (M.: N), au lieu de m aussi. Par ex.: /*takoui*/, M.: *taqwīm* /*takoui*N/ »Lagerverzeichnis« (p. 60); B. (*takoui*) – sans tilde. Dans notre photocopie le tilde y est présent, mais très pale. Dans la transcription de coman /*butunluc birla* /*bütünlük bi(r)le* »volständig« (p. 60) Monchi-Zadeh pourrait bien ne pas prendre entre parenthèses (r), car *birla* /*bīrlā* est la forme ancienne de *birle*.

Ainsi le livre de Monchi-Zadeh est en même temps une étude sur les données comanes de la 1ère partie du CC et les turkologues ne peuvent pas en passer sous silence.

Etant donné que les informateurs des colonnes persanes furent des non-Persans, mais des Comans, vraiment le travail des iranistes s'avère beaucoup plus difficile que celui des turkologues. Les résultats, qu'ils obtiennent par suite de la translittération des formes classiques en caractères arabes-persans (ainsi qu'a fait Monchi-Zadeh) ou par suite de la reconstruction-transcription (ainsi qu'a fait Bodrogligeti) ne sont pas toujours certains et la contribution du CC à l'histoire du persan est peu significative.

A la fin on aurait reproché à Monchi-Zadeh de n'avoir pas muni son livre d'un index des mots des colonnes persanes. Comment peut-on deviner par exemple que

/ceasp/ peut figurer parmi les mots à r- de-venant *ruṭab* »Datte« (p. 91)?

Abbreviations

ar.	arabe
com.	coman
lat.	latin
pers.	persan
tk.	turk
B.	Bodrogligeti – v. le commencement du compte-rendu
M.	Monchi-Zadeh – v. le commencement du compterendu
Kuun, G.	Codex Cumanicus bibliothecae ad templum Divi Marci Venetiarum. Budapestini 1880.

M. Mollova

Muhammad Ibn 'Abd al-Karim aš-Šahrastani, *Kitab al-Milal va-n-nihal*. Knjiga o religijama i sektama, I dio, Islam. Prevod sa arapskog na ruski jezik, uvod i komentari S. M. Prozorov, Moskva 1984. godine

Među mnogobrojnim vrijednim djelima koja govore o islamu nalazi se i djelo »Kitab al-milal va-n-nihal« koje je napisao Šahrastani, porijeklom Perzijanac. Djelo je napisano na arapskom jeziku i, po mišljenju S. M. Prozorova, predstavlja svojevrsnu enciklopediju religije i religiozno-filozofskih učenja naroda Bliskog istoka u periodu ranog srednjeg vijeka. S. M. Prozorov, koji je ovo djelo preveo na ruski jezik, takođe smatra da se Šahrastanijev traktat odlikuje realnim pristupom bez pristrasnosti u izlaganju o bilo kojem vjerskom učenju. Prvi dio spomenutog traktata pod nazivom »Islam« sadrži opise ezoteričnog učenja kroz vjerska učenja muslimanskih sekti.

U drugom dijelu traktata izložena su filozofsko-religiozna učenja Jevreja, Hrišćana, Manihejaca, Brahmama, Zoroastrovaca i Sabejaca kao i filozofija istaknutih grčkih i muslimanskih mislilaca (u poglavlju Abu 'Ali Ibn Sina).

Rukovoden tematikom djela i njenom vrijednošću, kao izvorom za izučavanje sekti u okviru heterodoksnog islama, ruski islamista S. M. Prozorov sačinio je prevod dijela knjige »Islam«, u čijem uvodu govori o Šahrastaniju kao o filozofu i pristalici isma'ilitiskih stremjenja koji je, uprkos tome, napisao djelo koje objektivno karakteriše jednu

od najvažnijih strana duhovnog života Muslimana u to vrijeme.

Naime, prevodilac S. M. Prozorov objašnjava kako je Šahrastani smatrao neophodnim sagledati glavne probleme teologije koji su poslužili kao osnova za nastajanje različitih doktrina u islamu i shodno tome nastajanju velikih škola (kadariti, sifati, haridžiti i š'iti) od kojih su se, kao od osnove, razvile sedamdeset tri muslimanske sekte. Po toj osnovi, prihvatanjem opšteg mišljenja kao principijelnog stava, pojedinci su formirali sekte i njihovo učenje, pri čemu se Šahrastani kao autor ne upušta ni u kakve polemike. On po mišljenju S. M. Prozorova, samo iznosi osnovne karakteristike svakog od tih učenja ponaosob, zasnovanih, kako je pomenuto, na glavnim problemima teologije. Upravo ova učenja pojedinih sekti su i sadržaj svakog od poglavlja (npr. poglavlje mu'taziliti) u kojima Šahrastani daje kratak istorijat nastanka sekte i njeno filozofsko-religiozno učenje.

Djelo Kitab al-milal va-n-nihal nastalo je 521/1127. god. i posvećeno je Abu-l-Kasimu Mahmudu ben Muzaffaru, veziru na dvoru sultana Sendžera. Djelo je bilo vrlo popularno na tadašnjem muslimanskom Istoku, o čemu govori i činjenica da je nekoliko puta provedeno na perzijski jezik.

Zahvaljujući prevodu prvog dijela ovog traktata na ruski jezik, koji je uradio arabista S. M. Prozorov, nastala je knjiga koja uz opširne komentare donosi Šahrastanijevo učenje. Pored S. M. Prozorova, Šahrastanijevim djelom su se bavili i drugi arabisti, filozofi i teolozi iz oblasti islama pa je, kako kaže sam Prozorov, zbog toga niz opšte terminologije ostavljen bez prevoda. S obzirom na specifičnosti ovog djela, poseban akcenat dat je tumačenju terminologije s ciljem da se što bolje otkrije sadržaj originalnog teksta i njegovo značenje. Citati iz Kur'ana dati su u prevodu Kračkovskog uz izuzetak onih dijelova koji su, po mišljenju S. M. Prozorova, zahtijevali preciznost i ponovno prevodenje.

Kompletan prevod urađen je po tekstu izdatom u Kairu 1961. godine uz upoređivanje sa izdanjem iz 1846. godine u Londonu (ovo izdanje je obnovljeno 1923. godine u Lajpcigu). S. M. Prozorov dalje objašnjava da su mjesta na kojima se javilo razilaženje između ova dva izdanja provjerena u jednom od najranijih rukopisa ovog traktata (rukopis iz 1233. godine).

Pored opširnog uvoda od četrdeset dvije

stranice, u kojem Prozorov u tri podnaslova govori o ortodoksnom i jeretičkom u islamu, zatim o muslimanskoj heterodokskoj literaturi od 8. do sredine 12. vijeka kao i o Šahrastaniju i njegovom radu na ovom traktatu, knjiga sadrži još sedam glava u kojima je, u svakoj posebno, riječ o Mu'tazilitima, Džabaritima, Sifatitima, Haridžitima, Murdžitima, Šiitima i Furuitima. Zatim slijedi četrdeset i šest strana komentara koji dubiozno zalaze u originalni tekst. Naime, u svojim komentarima S. M. Prozorov objašnjava pojedine riječi dajući nam njihovo šire značenje i skoro doslovan prevod terminologije koju je smatrao najasnom. Pored ovoga, u komentarima nalazimo i podatke o ličnostima čija imena Šahrastani spominje u svom djelu.

U posebnom prilogu S. M. Prozorov daje spisak skraćenica kao i spisak izvora i literature.

Na posljednjih dvadeset stranica knjige nalaze se indeksi u knjizi spomenutih religija, religioznih pravaca, filozofskih i teoloških škola i sekti, kao i indeks imena spomenutih djela i geografskih pojmova.

Knjiga »Kitab al-milal va-n-nihal« je nekoliko puta izdata u Evropi, Egiptu, Iranu, Turskoj i Indiji. Prevedena je na perzijski, turski, njemački i engleski jezik. Prevod na njemački jezik je sačinjen prije 130 godina i, bez obzira na pojedine manje greške, u cjelosti odgovara originalu. Prevod na engleski jezik je, po riječima S. M. Prozorova, sačinjen neprofesionalno i sa puno grešaka. Imajući u vidu i to da ova dva prevoda nemaju komentare niti bilo kakva objašnjenja koja bi olakšala čitanje, djelo »Kitab al-milal va-n-nihal« na ruskom jeziku u prevodu S. M. Prozorova možemo smatrati vrijednim doprinosom evropskoj orijentalistici.

A. Damadžić